

II. Meşrutiyet'ten Sonra Şehzade Eğitiminde Değişim

Cevdet KIRPIK*

ÖZET

II. Meşrutiyet döneminde şehzade eğitimi esaslı bir değişime uğradı. Hanedanın erkek üyeleri sivil veya askeri devlet okullarına devam ettiler. Ailelerin bir kısmı çocuklarını ilköğretim düzeyinde okula göndermeyerek evde özel ders aldırıldılar. Standart bir eğitime ulaşma gayesi koordinasyon işinin bir Meclis tarafından yürütülmesine neden oldu. Eğitim daha çok askeri nitelikliydi. Şehzadelere hem özel bir öğretmen hem de bir yardımcı olmak üzere seçkin subaylar arasından yaverler atandı. Öğrencilerin çoğu askeri okullara devam etti. Şehzadeler, Osmanlı tarihinde ilk kez eğitim almak üzere yurt dışına gönderildiler. Kafes sisteminin uygulanmasıyla sona eren fîli görev ve işbaşında eğitime geri dönüldü. Yaş ve eğitim durumları uygun olanlar orduda görevlendirildiler. II. Meşrutiyet öncesiyle kıyaslandığında ciddi bir iyileştirme teşebbüsü vardı. Ancak I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki olağanüstü durum istenen verimin sağlanmasını engelledi.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı, şehzade, eğitim, yurtdışında eğitim, değişim.*

After Second Constitutional Period Change in the education of Şehzade

ABSTRACT

During the Second Constitutional period education of Şehzade (Prince) faced with essential change. Male members of the dynasty continued their education in civilian or military schools. Instead of sending their children to any primary school, some members of the dynasty preferred home tutoring. In order to reach a standardized education a coordination committee was established. The education was rather in military character. Aiders among the distinguished officers were appointed for the Şehzades as an assistant. Majority of students attended military schools. The first time in the Ottoman history Şehzades were sent to abroad for education purpose. On the job training and effective duty system in the education of Şehzades which had been put an end by the cage system were reverted. Those whose age and health condition had been suited were charged with military position. Comparing with the pre Second Constitutional period it can be seen that there were some serious attempt for ameliorating the education system. However the condition that had been created by the First World War and afterwards prevented any fruitful outcomes.

Keywords: *Ottomans, Şehzade, education, education in abroad, change.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde şehzadelerin eğitimine daha kuruluş döneminden itibaren büyük bir önem verilmekteydi. Onların yalnız hanedan üyesi olmaktan öte gelecekte ülke yönetimini ele alacak olmaları ihtimali meselenin ehemmiyetini bir kat daha artırmaktaydı. Geniş yetkilerle padişah olan şehzadelerin eğitiminin niteliği, devletin ve

* Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi/Kayseri

bütün bir milletin kaderi üzerinde etkili oluyordu. Şehzade eğitimi devletin ilk dönemlerinden XX. yüzyıla gelinceye kadar çeşitli nedenlerle değişime uğradı. Değişimler dikkate alındığında şehzade eğitimi dört dönem halinde incelenebilir. 1. Kuruluştan Kafes Usulünün uygulanmasına kadar olan devre 2. Kafes usulünden XIX. yüzyılın ortalarına kadar olan devre 3. XIX. yüzyılın ortalarından II. Meşrutiyet'in ilanına kadar olan devre 4. II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki devre. Bu çalışmada son devre üzerinde durulacak ve "II. Meşrutiyet'in ilanından Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılmasına kadarki dönemde şehzade eğitimi nasıl bir değişime uğradı?" sorusunun cevabı aranacaktır. Değişim ve sürekliliğin daha iyi anlaşılması bakımından ilk üç devreye de kısaca değinilecektir.

A. II. Meşrutiyet Öncesinde Şehzade Eğitimi

Padişah çocuklarının temel eğitimi sarayda başlardı. İlk davranışları *Dâye*¹ ve *Lala*²lardan alan şehzadeler, beş altı yaşlarına geldiklerinde *Bed'i Besmele*³ ile eğitime başlardı. *Bed'i Besmele* şehzadelerin derse başlamasıydı. Bu törende ilk önce Şeyhülislam şehzadeye alfabenin harflerini baştan sona kadar okutur, sonra dua eder ve merasim sona ererdi. Bundan sonra çocuğun eğitimi tayin olunan hocasına bırakılırdı.⁴ Eğitim, ilerleyen yaşlarda muhtelif hocalar eşliğinde devam ederdi. Geleneksel olarak okuma, yazma, Kur'an ve temel dini bilgiler ilk başta verilen derslerdi. Sarayda alınan dersler çoğunlukla teorikti ancak dövüş ve binicilik gibi uygulamalı dersler de esas dersler arasındaydı.⁵

Şehzade, 11-15 yaşlarına geldiğinde "maiyetlerinde sarayca müntehab ve güzîde rical bulunduğu halde sancaklardan birine"⁶ gönderilir; saltanat sırası kendisine gelinceye kadar yönetim ve hükümdarlıkla ilgili vazifeleri öğrenerek ve uygulayarak zaman geçirirdi. Bu kaide Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından I. Ahmed zamanına

¹ Daye: Çocuğa bakan cariye ve kadın manalarına gelen bir tabirdir. Çocuğa süt emzirmek için alınan yahut tutulan cariye kadındır ki, harf değişikliği ile taye de denir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul, 1983, s.407. Abdülhamid döneminde dayeler sarayda görev yapmaktaydılar. Örneğin II. Abdülhamid'in oğulları Abdürrahim Efendi'nin dayesi Seher Hanım ve Burhaneddin Efendi'nin dayesi de Fatma Kalfa'ydı. *BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İ.TAL (İrade-Talimat)*, 22 Mart 1314/11 Nisan 1898; *BOA, İ. ML (İrade Maliye)*, 15 Temmuz 1320/28 Temmuz 1904.

² Lala: Bir çocuğu gözetip gezdirmek hizmetiyle görevli adam. Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, İstanbul, 2007, s. 1234. Bu dönemde lala, hem şehzadelere hem de sultanlara hizmet veren görevlilere verilen isimdi. Örneğin Mecid Efendi'nin lalası Hakkı ve Tevfik Efendi'nin lalası Eyüb, Abdülkadir'in lalası Halil Ağa, Ahmed Efendi'nin lalası Hacı Mehmed Ağa idi. *BOA, İrade Dabilye*, nr : 76069. 8 Zilhicce 1302/17 Eylül 1885.

³ Şehzade Abdülaziz'in "bed'i besmele-i Kur'aniyye eylemeleri" vesilesiyle 7 Mayıs 1835 tarihinde Kağıthane'de padişah tarafından büyük bir ziyafet verilmişti. Ahmed Lûtfi Efendi, *Vak'ânüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, IV-V, İstanbul, 1999, s. 850.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1988, s. 110. Şehzadelerin *Bed'i Besmele* usulüyle okumaya başlaması ve buna dair tören yapılması usulü XIX. yüzyılda da uygulanmaktaydı. Nitekim Şehzade Abdülaziz'in "bed'i besmele-i Kur'aniyye eylemeleri" vesilesiyle 7 Mayıs 1835 tarihinde Kağıthane'de padişah tarafından büyük bir ziyafet verilmişti. (Ahmed Lûtfi Efendi, *Vak'ânüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, s. 850.) Bu ziyafet için yüklü miktarda malzeme temin ve tedariki yapılmış, gerekli yiyecek ve içecekler büyük bir gayretle hazırlanmıştı. *BOA, Cevdet-Saray*, Nr:8905. Törene çok sayıda davetli katılmış, davet edilmesi unutulmuş olan Şerif Abdülmuttalib, Şerif Abdulvahab ve eski Şeyhülislamlardan Kadızâde Tahir Efendi de ilaveten davet edilmişlerdi. *BOA, HAT(Hatt-ı Hümayun)*, 487/23880.

⁵ Haldun Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumu*, Ankara, 2004, s.81.

⁶ *BOA, İ.DUİT(İradeler-Dosya Usulü)*, 7/49, Lef:18, 1340.S.25/27 Ekim 1921.

kadar bu şekilde devam etmişti. “Tarih-i mezkûrda siyaset-i dâhiliye icabı olarak kaide-i mebhûse terk edilmiş ve talim ve tatbik sahası saray dâhiline inhisar ettirilmiştir.”⁷ Kısaca *Kafes Sistemi* denilen usul başlamış, onlu yaşların başından itibaren şehzadeler saraydaki *Şimşirlik* denilen bölümde kendilerine ayrılan dairelerde hayatını idame ettirmek mecburiyetinde kalmışlardı. 15 yaşından küçük olanlar Topkapı Sarayı içinde Dâyelerinin yanında kalıyor ve yaşı 15’e ulaşanlar kendilerine ait dairelere yerleştiriliyorlardı. “Ve talim ve terbiyeleri husûsî muallimlere ve Enderunun fuzalâ-yı ricâlîne tevdi olunur idi. Müşârünileyhim icâzet-i hümayun olmadıkça saray dâhilinde bulunan yerleri terk etmezler ve müsaade-i mahsuse ile refâketlerinde mürebbî ve muallimleri bulunmak üzere saray-ı hümayun hadikalarında seyr ve tenezzühe çıkarlar idi.”⁸

Kafes Usûlünün başlamasından itibaren uzun yıllar bir nevi mahpus olan taht adayları sıkıntılı bir hayat yaşamışlardı. Hayatları son derece sınırlandırıldığından hemen hemen bir kısım cariyeler ile annelerinin dışındaki insanlarla irtibatları yok gibiydi. Ancak saray içerisinde cûlus ve bayramlaşma gibi törenlere iştirak edebilmekte fakat sarayın dışındaki alay ve merasimlere katılmaları mümkün olmamaktaydı. Ancak Abdülmecid zamanından (1839–1861) itibaren saray dışındaki merasimlere katılmaya başladılar.⁹

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren şehzadelerin hayatında önemli değişme başladı. Abdülmecid dönemi Kafes hayatının iyice gevşediği bir dönem oldu. Buna bağlı olarak şehzadelerin gerek formel ve gerekse enformel eğitimlerinde değişiklikler meydana gelmeye başladı. Şehzadelerin sosyal hayatları ve eğitimlerindeki değişim Abdülaziz döneminde de tedricî olarak devam etti. Örneğin artık doğu dillerinin yanında Fransızca öğretilmeye başlanmış ve Batı kültürünün etkisi hissedilir olmuştu.¹⁰ Yine resim ve müzik gibi dersler şehzadelerin eğitiminde önemli bir yer tutmaktaydı.¹¹

II. Abdülhamid döneminde ve en geç 1880’de var olduğu anlaşılan¹² *Şehzâdegân Mektebi* şehzade eğitimi konusunda atılan önemli bir adımdı. Belgelerde

⁷ BOA, İ.DUİT, 7/49, Lef:18, 1340.S.25/27 Ekim 1921.

⁸ BOA, İ.DUİT, 7/49, Lef:18, 1340.S.25/27 Ekim 1921.

⁹ BOA, İ.DUİT, 7/49, Lef:18, 1340.S.25/27 Ekim 1921.

¹⁰ Sultan Abdülmecid Fransızca bilirdi. Abdülaziz bu dili bilmese de gerekliliğine kesinlikle inanmaktaydı. 1867’deki Avrupa seyahatinde oğlu Yusuf İzzeddin Efendi’den gerekirse Arapça ve Farsçadan birini ihmal ederek Fransızca’yı mutlaka öğrenmesini istemişti. Şehzade Murad (V. Murad)’ın çok iyi Fransızca bildiği bu seyahatte herkes tarafından anlaşılmıştı. Öte yandan şehzade Murad Efendi Londra’da şereflerine verilen balonun açılış dansını prenses Mari Adelayt’la yapmış olması ve dansı fevkalade maharetle icrası büyük alkış almıştı. (Cemal Kutay, *Avrupa’da Sultan Aziz*, İstanbul, 1970, s. 43, 77, 80). Nitekim Yusuf İzzeddin Efendi, daha sonra veliahtlığı sırasında yaptığı Avrupa seyahatinde, öğrendiği Fransızcayla tercümana gerek kalmaksızın iletişim kurmuştu. İnci Enginün (Hazırlayan), *Abdülbak Hâmid’in Hatıraları*, İstanbul, 1994, s. 334.

¹¹ II. Abdülhamid’in kızı Ayşe Osmanoğlu, saraydaki resim derslerine değinerek bu konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir; “Eskiden şehzadelerin mektep dairesine resim hocaları da gelirmiş. Babam manzara ve çiçek resimlerinden hoşlanırmış. Biraz da portre yapmış. Annemle ilk evlendiği zaman onun karakalem bir resmini yapmış.” Osmanoğlu, Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, İstanbul, 1986, s.26. V. Murad da çok iyi bir müzik eğitimi almış olup, iyi bir piyanistti (Leyla (Saz) Hanım, *Anılar 19. Yüzyılda Saray Haremi*, Çeviren: Şen Sahir Silan, İstanbul, 2000, s.100). Abdülhamid döneminde şehzadelerin Valeri adında bir resim hocaları ile Jako adında bir Fransızca hocaları bulunmaktaydı. Hocalara hizmetlerinden dolayı nişan ve madalyalar verilmişti. BOA, İ.TAL, 1313/Ş-80. İrade no:80, 19 Kânunusani 1311/31 Ocak 1896.

¹² Bayram Kodaman, *Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi*, Ankara, 1991, s.64.

Mekteb-i Âli olarak da geçen mektebe ilk başlarda hanedan mensupları ile devlet ileri gelenlerinin çocukları da devam etmişken sonraları, okul daha çok padişahın çocuklarına hizmet vermeye başlamıştı.

Okul, ilkokuldan yüksek okula kadar geniş müfredatı içermekteydi. Burada temel dini bilgilerden başka coğrafya, tarih ve matematik gibi genel dersler ile Fransızca, Arapça ve Farsça gibi yabancı dil dersleri ve daha fazlası vardı. Anlaşıldığına göre okulda belirli aralıklarla sınav yapılıyor, sınav sonuçları padişaha arz ediliyordu. Sınav sonuç belgeleri karneden daha fazla bilgi içeriyor, öğrencilerin bir önceki döneme göre gelişim düzeyleri kolaylıkla takip ediliyordu. Hocalar ise daha çok güvenilir kişilerden ve bilhassa askerlerden seçiliyor fakat yabancı bir hocanın ders vermesinde de sakınca görülüyordu.¹³

II. Abdülhamid'in çocukları nispeten daha iyi bir eğitim almışlarsa da bu istenen düzeyde olmamıştı.¹⁴ Eğitimde hedeflenen başarıya ulaşamamada müfredattan, eğitim-öğretim kadrosuna, bireysel farklılıklara kadar birçok faktör etkili olmuştu. Fakat öğrenilenlerin tatbikata geçirilememesi ve sarayda geçen sıkı bir hayat şehzadelerin eğitim kalitelerini ciddi ölçüde etkilemişti. Çünkü padişahın çocukları izinsiz sarayın dışına çıkamaz, çıktıklarında da sıkı bir takibe maruz kalırlardı.

Abdülhamid döneminde sıkı takibe alınanlar sadece kendi çocukları değildi. Hanedanın diğer erkek üyeleri de sıkı sıkıya takip edilirdi.¹⁵ İstisnası olmakla birlikte Abdülhamid'in evladı gibi ciddi bir eğitime de tabi tutulmazlardı. Gerçekten de Abdülhamid kendi oğullarına gösterdiği ihtimamı kardeşlerine ve yeğenlerine göstermemişti.¹⁶

Mehmet Reşad döneminde Mabeyn Başkâtipliği yapan Halid Ziya Uşaklıgil ile Başmabeynci olan Lütfi Simavi'nin gözlemlerine bakılırsa padişahın çocukları ve hanedan üyelerinden bazıları, düzenli bir eğitim almamış olduklarından bilgi düzeyleri çok düşüktü.¹⁷

B. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Yeni Dönem

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanıyla Şehzadegân Mektebi kapandı¹⁸ ve özellikle de 1909'da II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle hanedan eğitiminde ciddi değişiklikler yaşandı. Hürriyet ortamında kendilerini daha özgür hisseden hanedan üyeleri sosyal hayata daha fazla katılmaya başladılar. Öncelikle resmi eğitimin dışında, irtibata geçilen sosyal çevre nedeniyle dünyayı algılama açısından önemli bir değişim yaşanmaktaydı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki dönem yalnız padişahın çocuklarının değil diğer

¹³ Abdülhamid dönemindeki şehzade eğitimi hakkında geniş bilgi için bkz. Cevdet Kırpık, "Şehzade Eğitimi Çağdaştırma Teşebbüsleri", *Belleten*, sayı:261, Ağustos 2007, s. 575-612.

¹⁴ Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid*, İstanbul, 1999, s.167. s.29-30.

¹⁵ Ali Said, *Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, Hazırlayan: Ahmet Nezih Galitekin, İstanbul, 1994, s. 141-142. *BOA, Y. PRK. AZJ(AZJ: Arzuhal ve Jurnaller)*, 10/19, 19.R. 1302/5 Şubat 1885.

¹⁶ Son derece azimli bir şahsiyet olan Ziyaeddin Efendi 40'lı yaşlarda Tıbbiyeyi bitirebilmişti. Safiye Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, İstanbul, 1964, s.49, 124, 132.

¹⁷ Yazarlara göre padişah Mehmed Reşad'ın da eğitimi ve bilgi düzeyi düşüktü. Söz konusu şahısların haklarında bilgi verdiği şehzadeler şunlardı: Yusuf İzzeddin, Vahdeddin, Ziyaeddin, Ömer Hilmi. Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İstanbul, 1965, s.246, 336, 343-344; Lütfi Simavi, *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim Sultan Mehmed Reşad Hanın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim*, İstanbul, 2004, s.123, 125,143, 218-219.

¹⁸ Osman Ergin, *Türk Marif Tarihi*, III, İstanbul, 1977, s. 1079.

hanedan üyelerinin de eğitimlerinin önemsendiği bunun için çeşitli girişimlerin yapıldığı bir dönem oldu. Bu dönemde şehzade eğitiminin belirli bir standarda ulaştırılması için önemli ve bağlayıcı hükümler kondu. Hatta şehzade eğitimini iyileştirmek için atılan en ciddi adımlar Anadolu'da savaşın sürdüğü ve saltanatın kaldırılmasının yakın olduğu bir dönemde gerçekleşti.

II. Abdülhamid zamanında dışarıyla ilişkilerinin azlığı nedeniyle hanedan üyelerinin durumları, dolayısıyla da eğitimlerinin niteliği hakkında fazla bilgi bulunmamaktaydı. II. Meşrutiyet ilan edilip de muhtelif kesimlerle irtibata geçilince bunların vaziyeti ortaya çıktı. Sultan Reşad devrinde mabeyn başkâtipliği yapan Ali Fuat Türkgeldi, bu hususu şu şekilde dile getirmektedir: “Abdülhamid zamanında şehzadeler bir yere çıkamaz ve hariçten kimse ile ihtilat edemez olduklarından hal ve şanlı enzâr-ı nasdan mestûr kalyordu. Meşrutiyet ilan olunup ta bunlar meydana atılınca her halleri bütün üryanlığı ile zahire çıktı ve bazılarının büsbütün tahsilden mahrumiyetleri anlaşıldı.”¹⁹

II. Meşrutiyetten sonra şehzadeler, muhtelif devlet okullarına gönderilmeye başlandı. Aslında diğer konularda olduğu gibi hanedanın eğitim-öğretim işinden padişah sorumluydu. Uygulamada ise veliler ile öğrencilerin tercihleri ve bizatihi onların girişimleriyle okulların hangisi olacağı kararlaştırılıyordu. Artık şehzadelerin daha iyi eğitilmesi gerektiği konusu gerek devlet yöneticileri ve gerekse kamuoyu tarafından arzu edilen bir mevzu olmuştu. 1913'teki *Bâb-ı Âli Baskını*'nın ardından ülke siyasetine tamamen hâkim olan İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidar yıllarında ciddi ve somut adımlar atıldı. Hanedan eğitimindeki yetersizlik herkesçe tespit edilmiş bir gerçektir. Bunun giderilmesi yönünde çeşitli düşünceler geliştirilmekteydi. Şehzadelerin talim ve terbiyesi üzerine fikir yürütenlerin önde gelenleri arasında Batıcılar vardı. Bunlardan Abdullah Cevdet, Velihaht Yusuf İzzeddin Efendi'yle 13 Eylül 1913'te yaptığı bir mülakatta görüşlerini ortaya koymuştu. Mülakat münasebetiyle Velihahtın şehzade eğitimi hakkındaki düşüncelerine de ulaşmak mümkün olmaktadır. Mülakatta konu hanedanın eğitimi meselesine geldiğinde Abdullah Cevdet hanedân-ı saltanata ait üç derece-i tahsilden oluşan özel bir okulun kurulması gerektiğini belirtmiş, örnek olarak da Avusturya'da bulunan prens ve zadeğân çocuklarının öğrenim gördüğü Terezyanum Mektebi'ni göstermişti. Abdullah Cevdet, “bu mektebten daha husûsî bir mekteb zannediyorum ki burada pek lazımdır.”²⁰ diyordu. Bunun üzerine Velihaht Yusuf İzzeddin Efendi ona şu cevabı verdi:

“Evet, fikrinize iştirak ediyorum; şu kadar var ki bu mekteb hanedân-ı saltanat evladlarına hasr olunmamalıdır. Hâricten de talebe alınmalıdır. Terbiye ve tahsil esnasında prenslerin hanedân-ı saltanata mensûbiyetleri nazâr-ı itibara alınmamalıdır. Fâide halk ile temasda bulunmaktadır. Prens memleket içindir, memleket prens için değildir. Şehzadeler memleket için, memlekete hizmet, ahaliye hizmet etmek için yetişmeli, memleket prenslere çiftlik olmak için hazırlanmamalıdır. Avrupa'da prensler için vaktiyle mektepler vardı şimdi yoktur.”²¹

¹⁹ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1987, s.124.

²⁰ Abdullah Cevdet, “Velihaht-ı Saltanat-ı Seniyye-i Osmaniye Devletlü Necabetlü Yusuf İzzeddin Efendi Hazretleriyle Mülakat”, *İşbad (İctihad)*, 12 Eylül 1329, s.1755-1759.

²¹ Abdullah Cevdet, “Velihaht-ı Saltanat-ı Seniyye-i Osmaniye Devletlü Necabetlü Yusuf İzzeddin Efendi Hazretleriyle Mülakat”, *İşbad (İctihad)*, 12 Eylül 1329, s.1755-1759.

Abdullah Cevdet, Avrupa'da ihtiyaç olmadığı için hanedana mahsus okulların kalmadığını belirterek görüşünde ısrarcı olurken veliaht da karma bir eğitimden yana olduğunu vurguluyordu. Abdullah Cevdet, şehzadelerle diğer herhangi bir şahsın çocuğunun ihtiyaç duyduğu ilmin farklı olduğunu, şehzadelerin diğerlerinden bambaşka bir hayat için hazırlandıklarını, şehzadelere mahsus olan ilmin diğerlerine verilmesinin gereksiz olduğunu, onların işine yaramayacağını fakat şehzadelerin diğer sınıf insanların edinmesi gereken bilgileri alabileceklerini belirtmişti. Abdullah Cevdet sadece şehzadelere lazım olan bir bilginin diğer insanlara öğretilmesinin faydasız bir yükten başka bir mana taşımayacağını dile getirmişti. Yusuf İzzeddin Efendi buna karşı şu sözleri söyledi:

“Hayır hayır! Bizim dinimizde ‘demokrasya’ yani hâkimiyet-i enâm esası üzerine müessesdir. Biz de bu esastan ayrılmamalıyız. Meselâ Avusturya hükümetinin ‘aristokrasya’ya tefazzul-ı eşrâf ve zâdegân usûlüne gösterdiği fazla itinayı tasvib etmem. Hanedân-ı saltanatın bülend bir mevkî-i mahsusâsı behemehâl olmalıdır. Fakat halk ile temas ve ünsiyeti daima olmalı ve bu temas ve ünsiyet daima artmalıdır.”²²

Şehzade eğitimi konusunda Abdullah Cevdet ile Veliaht farklı düşüncelere sahipti. İlk II. Abdülhamid dönemindeki gibi şehzadelere özel bir okulun açılması gerektiğini ikincisi de böyle bir okulun sadece şehzadelere özgü olmasının sakıncalı olacağını şehzadelerin halkla karışması gerektiğini savunuyordu. İlerleyen dönemde bunlardan hangisi dikkate alınacaktı?

Şehzade eğitimi konusunda sistemli, somut ve uygulamaya dönük girişimler İttihat ve Terakki Fırkası döneminde gerçekleşti. Şehzadelerin eğitim-öğretimine dair en ciddi kararlardan biri 1913'te yürürlüğe giren *Hanedân-ı Saltanat Âzâsının Hâl ve Mevkileri ile Vazâifini Tayin Eden Nizamname*²³de yer aldı.

Nizamname'nin 16. maddesi şu şekilde düzenlenmişti:

“Şehzadeganın tahsil ve talimine aid kâffe-i husûsâtı tanzim ve emr-i tahsil ve talime memur olanları azl ve nasb Hanedân Umûrunun Rü'yetine Mahsus Meclis'e aittir. Şehzâdegân Türkçe ile Arapça'yı sûret-i mükemmelede tahsil etdikten maada Hanedân Umûrunun Rü'yetine Mahsus Meclisin tensib edeceği ecnebi lisandan birini okuyup yazmağı dahi öğreneceklerdir.”

Nizamnameye göre; hanedan üyelerinin eğitimiyle doğrudan doğruya Hanedân Umûrunun Rü'yetine Mahsus Meclis ilgilenecekti. Böylece şehzadelerin eğitimleri kurumsal bir yapıya kavuşturulmuş, bir yönüyle ailelerin ya da öğrencilerin tercihleri ikinci plana itilmişti. Artık şehzadelerin eğitimi başkanlığını padişah yahut veliahdın yaptığı üyelerini sadrazam, şeyhülislam ve harbiye nazırı ile padişah tarafından seçilecek

²² Abdullah Cevdet, “Veliahd-ı Saltanat-ı Seniyye-i Osmaniye Devletlû Necabetlû Yusuf İzzeddin Efendi Hazretleriyle Mülakat”, *İşhad (İctihad)*, 12 Eylül 1329, s.1755-1759.

²³ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İ.DUİT(Dosya Usulü İradeler), 2/51, 3 Teşrinisani 1329/16 Kasım 1913. Nizamnamenin adı her ne kadar *Hanedân-ı Saltanat Âzâsının Hâl ve Mevkileri ile Vazâifini Tayin Eden Nizamname* ise de birçok resmî evrakta *Hanedân-ı Saltanat Nizamnamesi* olarak geçtiğinden (BOA, İ.DUİT, 2/52, Lef:1, 12 Kânunusani 1329/25 Ocak 1914; BOA, İ.DUİT, 5/104, Lef:1, 5 Teşrinievvel 1332/18 Ekim 1916; BOA, İ.DUİT, 5/142 Lef:2, 1 Mart 1336/1 Mart 1920) kısaca son haliyle kullanılacaktır. Nizamname hakkında geniş bilgi için bkz. Cevdet Kırpık, “Hanedân-ı Saltanat Nizamnamesi ve Uygulanması”, *Belleten*, 269, Cilt: LXXIV-Sayı: 269-Yıl: 2010, Nisan, s.181–229.

diğer üyelerden oluşan bir meclis tarafından koordine edilecekti. Şehzade eğitimi Osmanlı tarihinde ilk kez böyle bir meclisin uhdesine havale edilmiş oluyordu.

Dönem itibariyle Meclis'in en etkili üyesi Enver Paşa'ydı. Paşa, imparatorlukta üstlendiği Harbiye Nazırlığı ve Başkomutan Vekilliğinin yanında padişahın kardeşinin kızı Emine Naciye Sultanla evli "damâd-ı şehriyari" idi. Enver Paşa başta kayın biraderleri olmak üzere bütün şehzadelerin eğitimleriyle yakından ilgilendi. I. Dünya Savaşı yıllarında onları ilgilendiren bir kısım kararların hazırlayıcı ve uygulayıcısı oldu. Bu çerçevede Mürebbî-i Askerîlik, şehzadelere yaver atanması ve şehzadelerin Harbiye Mektebi'ne devamları konusunda Enver Paşa'nın büyük katkıları oldu. Nitekim 1914'te şehzadelere Refakat Zabiti atanması hakkında ve 1917'de şehzadelerin terfilerine dair İrade çıkarılması onun gayretleri ile mümkün olabildi.²⁴

Şehzade eğitime dair son düzenleme 7 Şubat 1922 yılında yürürlüğe konulan Hanedân-ı Saltanat Kararnamesi çerçevesinde yapıldı. Kararname ile şehzade eğitiminin esasları ilk kez bu kadar etraflı bir şekilde ele alınmış çerçevesi çizilmişti.

Şehzade eğitimine belirli bir şekil vermek için yapılan düzenlemelere ve genel özelliklere değindikten sonra şimdide şehzadelerin eğitimiyle ilgili ayrıntılara geçelim.

a. İlköğretim

II. Meşrutiyet döneminde ilköğretim çağındaki şehzadeler için özel bir okul bulunmamaktaydı. Ulaşılabilen kaynaklara göre bu dönemde şehzade velilerinden bir kısmı çocuklarının eğitim ve öğretimlerini, tuttukları özel hocalar marifetiyle idame ettirirken bir kısmı da örgün eğitim veren okullara gönderdi. II. Meşrutiyet döneminde yaşları itibariyle ilköğretim çağındaki bazı şehzadelerin aldıkları eğitim hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bu şehzadelerden biri V. Murat'ın oğlu Selahaddin Efendi'nin torunu Ali Vâsıb Efendi'dir. O, yazdığı hatıratında kendi eğitimi hakkında bilgi vermektedir. 13 Ekim 1903 tarihinde doğan şehzade²⁵ 8 yaşına geldiğinde ilk derslerini özel hocalardan almaya başladı. Ali Vâsıb Efendi, özel derslere yaşlı Alman dönmesi Adile Hanım adındaki mürebbiyesinden Fransızca dersleri aldı. Daha sonra onun eğitimi için iki tane öğretmen tutuldu. Bunlardan ilki Kur'an-ı Kerim, ulûm-ı dîniye ve Türkçe dersleri için Kılıç Ali Paşa Camii İmamı Hayri Efendi; ikincisi de Fransızca ile diğer dersler için Mekteb-i Sultanî mezunu Mıgır Efendi idi. Mıgır Efendi şehzadenin aile dostu olan meşhur şair Tefkik Fikret tarafından önerilmiş olup, onun öğrencisi idi.

Ali Vâsıb Efendi Hayri Efendi'den Türkçe, Kur'an-ı Kerim, ilm-i hâl, kısas-ı enbiya, Osmanlı tarihi, Arapça ve Farsça dersleri aldı. Bu arada Kur'an-ı Kerim'i hatmetti. Mıgır Efendi'den ise Fransız dili ve edebiyatı, riyaziye, ilm-i tıbbiye, kimya, hikmet ve tarih dersleri aldı. Bu hocalar haftada üçer kez gelip ders yaparlardı ve ayrıca çalışması için ödev de verirlerdi. Şehzade 12 yaşlarına geldiğinde Kevser Hanım adlı bir piyano hocasından piyano dersleri almaya başladı. Daha sonra Selvelli, Radelya ve Heke adlı piyano öğretmenleriyle müzik öğrenimine devam etti.²⁶

²⁴ BOA, İ.DUİT, 4/88, 5 Şubat 1329/18 Şubat 1914; BOA, İ. DUİT, 3/29, Lef:1, 29 Zilkade 1335/17 Eylül 1333/17 Eylül 1917.

²⁵ BAO, İ.DUİT, 5/116, 6 Ağustos 1333/6 Ağustos 1917.

²⁶ Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtıratı Vatan ve Menfâda Gördüklerimiz ve İşittiklerimiz*, Hazırlayan: Osman Selahaddin Osmanoğlu, İstanbul, 2005, s.38-39, 68.

İlköğretimi hakkında malumat sahibi olduğumuz ikinci şehzade Mehmed Nazım Efendi'dir. Şehzade, dönemin padişahı Mehmet Reşad'ın torunu ve Ziyaeddin Efendi'nin oğlu olup, 22 Aralık 1910'da dünyaya gelmişti.²⁷ Mayıs 1915'te Şehzade ve iki ablası Dürriye ile Rukiye Sultanlar için Darülmuallimat mezunu Safiye Ünüvar özel hoca olarak atanmıştı. Mahmed Nazım Efendi ilk eğitimi almaya başladığında yaklaşık beş yaşındaydı. Daha önce çocuklara bir imam öğretmenlik yapmaktayken Safiye Hanım onun yerine tayin edilmişti. Yeni muallime sarayda görev yapan ilk diplomalı öğretmendi. Şehzade ve sultanlara ders mahalli olarak Yıldız Sarayı bahçesindeki köşklardan birinin odası "ders odası" olarak hazırlandı ve dersler burada verilmeye başlandı.²⁸

Şehzadeye öğretilen derslerin temeli dini nitelikliydi. Öncelikle Kur'an-ı Kerim hatmedilecek sonra diğer mektep derslerine başlanacaktı. Mehmet Reşad Safiye Hanım'a gönderdiği irade ile bunu açıkça beyan etmişti. İradede şu ifadeler yer almaktaydı: "Namaz kılmayanlara, oruç tutmayanlara yedirdiğim tuz ve ekmeği haram ediyorum. Bu iradem hoca hanım tarafından talebelerine sözlensin." Bunun üzerine Safiye Hanım ders yaptıkları odanın kapısına "namaz kılmayan, oruç tutmayan, dershane içerici giremez" şeklinde yazmıştı. Başlangıç itibariyle müfredatta Kur'an-ı Kerim dersine ilave olarak Ulûm-ı Diniye, Kıraat, İmlâ, Hesap, Hendese, Terbiye-i Bedeniye dersleri vardı. Şehzadenin annesi müfredatın mektep programlarına uygun olmasını istemiş, Safiye Hanım da kabul etmişti.²⁹ Yaklaşık aynı dönemde ilköğretim programında bulunan derslerin tamamı ise şöyleydi: Kıraat, Hat, Lisan-ı Osmânî, Hesap, Hendese, Coğrafya (bilhassa Osmanlı Coğrafyası), Tarih (bilhassa Osmanlı Tarihi), Durûs-i Eşya, Malumat-ı Tabiiye ve Tatbikatı, Hıfzısihha, Mâlumât-ı Bedeniye ve Ahlâkiye ve İktisâdiye, Elişleri ve Resim, Terbiye-i Bedeniye ve Mektep Oyunları, Talim-i Askerî, İdare-i Beyiye ve Dikiş (kız çocuklara).³⁰ Bu derslerin altı yıllık bir müfredatı kapsadığı düşünülürse Safiye Hanım'ın şehzade ve sultanlara başlangıç itibariyle okuttuğu derslerin müfredatla uyduğu, hatta fazlasının bile bulunduğu söylenebilir.

Ziyaeddin Efendi'nin kardeşi Şehzade Ömer Hilmi de çocuklarına özel hoca tutmak suretiyle eğitim aldırılmıştı. Safiye Hanım, Ömer Hilmi Efendi'nin oğlu Namık için İsmet Zülfi Çelebi adında bir öğretmen önerdi. Bu öğretmen Namık Efendi'ye Safiye Hanım'ın takip ettiği programın aynısını takip etmek suretiyle dört yıl kadar ders verdi.³¹

Eğitimini özel ders almak suretiyle sürdürdüğünü bildiğimiz bir diğer şehzade de 1920 yılı itibariyle sekiz yaşlarında³² olan Sultan Vahdeddin'in oğlu Mehmet Ertuğrul Efendi idi. Ertuğrul Efendi, aynı zamanda Mekteb-i Sultanî'de edebiyat hocalığı yapan Topçu mütekeaid Kaymakam Emin Bey'den özel dersler almaktaydı.³³

Özel dersler vasıtasıyla verilen eğitimde ölçme ve değerlendirme usulü yüzyıllardır uygulanan klasik usulün devamı şeklindeydi. Şehzadeler her sene sonunda

²⁷ BAO, İDUİT, 5/116, 6 Ağustos 1333/6 Ağustos 1917.

²⁸ Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, s.7,18.

²⁹ Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, s.6-8, 14, 17- 22.

³⁰ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*, İstanbul, 1999, s. 232.

³¹ Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, s.95.

³² BAO, İDUİT, 5/116, 6 Ağustos 1333/6 Ağustos 1917.

³³ Ali Vâsib Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtıratı*, s. 104.

yıl boyu öğrenilen dersler konusunda dışarıdan mümeyyiz getirilerek herkesin önünde imtihana tabi tutulurlardı. Örneğin Ömer Hilmi Efendi'nin oğlu Namık Efendi'nin imtihanı üç gün sürmüş olup daimî mümeyyiz Safiye Hanım, birinci gününün mümeyyizi Darüşşafaka Müdürü Kâmi Bey olmuştu. İmtihanlara çocukların anne ve babaları da katılarak izleyebilmekteydiler. Öğrencilere başarılarına göre “aferin”, “tahsin” ve “imtiyaz” gibi belgeler verilirdi.³⁴

Şehzadelerin aldıkları derslerin müfredatı ve hocaları dikkate alındığında Ali Vâsıb Efendi ile Mehmet Ertuğrul Efendilerin eğitiminin daha kaliteli olduğu ortadadır. Ali Vasıb Efendi bir yandan İslami ilimleri, müspet ilimleri ve doğu dillerini öğrenirken bir yandan da Fransızca dersleri almaktaydı. Mehmet Reşad'ın torunları ise İslamî ilimlere daha fazla ağırlık vermekteydiler.

Hocalar muhtelif olsa da müfredatta ana hatlarıyla bir bütünlük ve benzerlik vardı. Esas itibariyle II. Abdülhamid dönemindeki Şehzâdegân Mektebi müfredatıyla da büyük benzerlikler taşımaktaydı.

İlköğretim çağındaki şehzadelerden özel ders olarak eğitimini sürdürenlerin yanında değişik okullara gidenler de oldu. Bu okulların bir kısmı sivil ve bir kısmı da askeri nitelikliydi. Daha önce sadece iki şehzadenin³⁵ devam ettiği anlaşılan Mekteb-i Sultanî, Meşrutiyet'in ilanından sonraki dönemde hanedan tarafından en fazla tercih edilen okullardan biri oldu.

Eğitim konusunda son derece duyarlı olduğu anlaşılan Mehmet Reşad tahta geçtikten hemen sonra bir kısım şehzadenin Mekteb-i Sultanî'ye devamları konusunda gerekli girişimlerde bulundu.³⁶ II. Meşrutiyet döneminde en çok tercih edilen okullardan biri Mekteb-i Sultanî olmakla birlikte şehzadelerin buraya kayıt ve kabullerinde bir takım sorunlar yaşanmaktaydı. Maarif-i Umûmiye Nezaretî'nden Mekteb-i Sultanî Müdürlüğüne yazılan 6 Haziran 1909 tarihli yazı içeriğinden anlaşıldığına göre 1909 yılı mayıs sonu haziran başları itibariyle bir kısım şehzadenin Mekteb-i Sultanî'ye kayıtlarının yatılı olarak (leyli) yapılması kararlaştırılmıştı. Bu şekildeki bir planlamaya rağmen yazıda bu karardan muvakkat bir süreyle vazgeçilmesi kararı göze çarpmaktadır. Nezaret'ten gelen yazıda, şehzadelerin okul hayatına alışmamış olmalarından dolayı başlangıçta yatılı şekilde okula başlamaktan rahatsız olacakları, sınavların zaten yakında sona erecek olması nedeniyle yatılı kayıt olma işinin gelecek eğitim-öğretim yılına kalmasının doğru olacağı belirtilmişti. Hem böylece eylüle kadarki tatil döneminde yazı yazma (inşaat) ve teferruatına dair eksikliklerin giderileceğinden ve okula alışmaları için o zamana kadar eğitime yatılı olmaksızın neharî (gündüzlü) olarak devam etmeleri mümkün olacaktı. Yine şehzadelerin derecelerine göre uygun sınıflara kaydedilmeleri de istenmişti.³⁷

Mekteb-i Sultanî'ye kayıt yapılması vesilesiyle gündeme gelen bazı hususlar dikkat çekicidir. Öncelikle öğrencilerin okul hayatına alışık olmadıkları ifade edilmekteydi. Şehzadelerin bir kısmı yeni okula başlıyorlarsa bu normaldi. Anlaşıldığına göre birinci sınıf düzeyinin üzerinde öğrenciler de vardı. Bunlar muhtemelen örgün eğitim görmemişlerdi. Zira “okul hayatına alışık olmadıkları” vurgulanmaktaydı. Bir

³⁴ Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, s. 95-96, 121, 123-124.

³⁵ Meşrutiyet öncesinde Mekteb-i Sultanî'ye devam eden şehzadeler Abdülhamid'in oğulları Mehmet Selim Efendi ile Ahmed Nureddin Efendi'di. Vahdettin Engin, *Mekteb-i Sultanî*, İstanbul, 2003, 231.

³⁶ BOA, İ. DUİT, 3/30, 1327/Ca/23/12 Haziran 1909.

³⁷ BOA, MF. MKT(Maarif Nezaretî Mektubi Kalemi). 1127/10, 18. Ca. 1327/. 7 Haziran 1909.

başka husus da öğrencilerin seviyelerinin düşüklüğüne yapılan vurguydu. “Esnâ-yı tatilde inşaat ve teferruatına müteallik nevâkısın da ikmal kılınacağı...”³⁸ şeklindeki ifadeye bakılırsa öğrencilerin düzeylerinin Mekteb-i Sultanî’deki öğrencilerin seviyesinden düşük olduğu sonucuna varılabilir. Fakat bütün bunlara rağmen esas endişe edilen husus şehzadelerin yatılı eğitime alışamayacakları noktasındaydı. Nitekim Şehzade Süleyman Efendi'nin oğlu 6 yaşındaki Şerefeddin Efendi 31 Ekim 1910’da Mekteb-i Sultanî’ye gündüzlü olarak devam etmekteydi. Mekteb-i Sultanî Müdürü’nün Maarif-i Umûmiye Nezaretî’ne gönderdiği yazıdaki “Şeref müteallik buyrulup geçen sene çâker-i âcize tebliğ olunan irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenâhî mücebince şehzade merhum Süleyman Efendizâde Şerefeddin Efendi şimdilik alışdırılmak üzere nehârî olarak Mekteb-i Sultanî’ye gönderilmiş”³⁹ olduğu şeklindeki ifadelere bakılırsa şehzadeler okula alışma devresinde gündüzlü, daha sonra da yatılı olarak devam ediyorlardı.

Müdür’ün Nezaret’ten sual ettiği bir başka husus da şehzadenin kaydının paralı mı yoksa parasız mı olacağı idi. Gelen cevapta “Şehzade merhum Süleyman Efendinin mahdumları olup şimdilik Mekteb-i Sultanî’ye nehârî olarak devam etmekte olan Şerefeddin Efendinin ücretli kaydıyla bi’l-âhere ücretinin münâsib sûrette taleb olunması ve numaranın verilmesi” istenmişti.⁴⁰

Yaşanan sorunlara rağmen Mekteb’e öğrenci gönderme konusundaki çaba devam ediyordu. Şehzade Abdülmecid’in oğlu Ömer Faruk Efendi’nin Mekteb-i Sultanî’ye gitmesini temin etmek için 2 Ekim 1909 tarihindeki Mabeyn Başkitâbetinden Halid Ziya imzasıyla ayrıntılı denebilecek bir tezkere yazılmıştı. Burada hanedan üyelerinin “haiz oldukları mevki-i âlîye layık ve terakkiyât-ı asriye ile mütenâsib olacak sûrette iktisâb-ı kemâlat eylemeleri”nin padişah açısından son derece önemli olduğu ve Şehzade’nin Mekteb-i Sultanî’ye devamı hususuna irade-i seniyye buyrulduğu belirtilmişti. Tezkerede söz konusu şehzadenin okul tarafından tahsil işine olağanüstü özenin gösterilmesi, sağlığına dikkat edilmesi ve istirahatının sağlanması istenmekteydi.⁴¹ Şehzade söz konusu okula başlayacağı sırada 11 yaşındaydı.⁴² Bu yaş dönem itibarıyla Mekteb-i İbtidâî çağının sonu ile Rüşdiye döneminin başlangıcına tesadüf etmekteydi. Şehzade okula başladığı sıralarda kurallara uyma konusunda bir hayli sıkıntı yaşamış fakat zamanla babasının da yakın alakasıyla mesele halledilmişti.⁴³

³⁸ BOA, MF. MKT, 1163/56, 29/L /1328. Lef:1-2/2 Kasım 1910.

³⁹ BOA, MF. MKT, 1163/56, 29/L /1328. Lef:1-2/2 Kasım 1910.

⁴⁰ BOA, MF. MKT, 1163/56, 29/L /1328. Lef:1-2/2 Kasım 1910. Şehzadenin okul numarası 1184’tü. Engin, *Mekteb-i Sultanî*, s. 231.

⁴¹ BOA, İ. DUİT, 5/1, 1327/N/19/10 Ekim 1909.

⁴² BAO, İ. DUİT, 5/116, 6 Ağustos 1333/6 Ağustos 1917.

⁴³ Ömer Faruk bir gün Arapça dersinde hocası Fehmi Efendi’den izinsiz sınıftan dışarı çıkmaya kalkınca, hocası tarafından iki hafta sonu mektepte kalma cezasına çarptırılmıştır. Ömer Faruk bu cezayı çekmekle beraber hocası onu yine affetmemiş ve bu defa da derslere kabul etmemiştir. Müdürün affedin ricaları da kabul görmeyince nihayet bir gün ders saatinde Ömer Faruk babası Abdülmecid Efendi’yle sınıfa gelmiştir. Abdülmecid Efendi, “hocam, Faruk elinizi öpsün, affedin” şeklinde ricada bulununca şehzadeyi affeden Fehmi Bey ona şu nasihatte bulunmuştur: “Sen her talebeden daha iyi, daha uslu ve daha çalışkan olmalısın. Bir gün talihin yaver gidip padişah olursan bütün memlekete misal olacaksın.” Ömer Faruk Efendi bundan sonra şehzadelikliğini unutup diğer öğrenciler gibi davranmaya başlamıştı. Engin, *Mekteb-i Sultanî*, s. 230.

II. Meşrutiyet ve sonrasında şehzadeler Mekteb-i Sultanî gibi ülkenin en gözde okuluna giderken bazıları da askeri okullara gönderildiler. Bu okullar Osmanlı son döneminde Mekteb-i Sultanî gibi ülkenin en gözde okulları arasında yer almaktaydı. Bu nedenle olsa gerektir ki II. Abdülhamid II. Meşrutiyet'in ilanının ardından çocuklarının bir kısmını askeri okula gönderdi. II. Abdülhamid 17 Kasım 1908'de kendi oğlu Abdürrahim Efendi'nin "ulûm ve fûnûn-ı askeriye tahsil etmek üzere Mühendishane-i Berr-i Hümayun'a devamı"⁴⁴ ve Nureddin Efendi'nin de Mekteb-i Harbiye'ye gitmesini sağladı.⁴⁵ Onların hemen ardından Süleyman Efendi'nin oğlu Abdülhalim Efendi'nin de aynı okula devam etmesi kararlaştırıldı.⁴⁶ Bu sırada Abdürrahim Efendi 14, Abdülhalim 14, Nureddin Efendi ise 7 yaşındaydı.⁴⁷

Mekteb-i Sultanî'nin eğitiminden duyulan memnuniyet yüksek derecede olmalı ki Mekteb-i Harbiye'deki askerî eğitime ara vererek Mekteb-i Sultanî'ye gönderilen şehzade bile olmuştu. Babasının tahttan indirilmesinden sonra kardeşlerinin sorumluluğunu üzerine alan II. Abdülhamid'in büyük oğlu Mehmet Selim Efendi, kardeşi Nureddin Efendi (14) için bu minval üzere bir talepte bulunmuştu. Şehzade, "Nureddin Efendi Hazretlerinin evvel emirde Mekteb-i Sultanî'de tedris edilmekte olan ulûm ve fûnûnu tederrüs edip" daha sonra Mekteb-i Harbiye'de tahsiline devam etmesini istemişti. Bu talep üzerine Nureddin Efendi'ye "haiz oldukları rütbe-i askeriye kemakân uhdelerinde bâkî kalmak üzere" izin verildi.⁴⁸ Öyle anlaşılıyor ki Mehmet Selim, kardeşinin hem sivil hem de askeri eğitim almasını taleple tek yönlü yetişmesini istemiyordu.

İlköğretim düzeyindeki şehzadeler 1917'den itibaren Mekteb-i Harbiye'ye gönderilmeye başlandılar.⁴⁹

b. İlköğretim Sonrası

Özel hocalar eşliğinde alınan temel eğitim Ali Vâsıb Efendi örneğinde 6 yıl kadar sürmüştü. O dönemde devlet okullarındaki süre de 5 veya 6 yıldır. II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında İdâdîler 5 veya 7 yıllık olup Rüşdiyeleri de kapsamaktaydı. Daha sonra İdâdîlerin adı birçok yerde Sultanî'ye çevrildi. Bunların süresi 5 veya 6 yıllık öğretim üzerine birinci devresi dört yıl ve ikinci devresi 3 yıl olmak üzere eğitim yapıyordu.⁵⁰

⁴⁴ BOA, İ. DUİT, 4/99, 31 Teşrin-i evvel 1324/13 Aralık 1908.

⁴⁵ BOA, İ. DUİT, 5/14, 4 Kânunuevvel 1324/17 Kasım 1908.

⁴⁶ BOA, İ. DUİT, 4/118, 24. Za.1326/18 Aralık 1908; BOA, İ. DUİT, 5/49, 3 Ramazan 1326/29 Eylül 1908.

⁴⁷ BAO, İ.DUİT, 5/116, 6 Ağustos 1333/6 Ağustos 1917. Bunlardan Nureddin Efendi'nin yaşının küçük olmasına rağmen padişahın emri kesin olup bu husustaki Başkitâbet tezkeresi şu şekildeydi:

"Yıldız Saray-ı Hümayunu

Başkitâbet Dairesi

5165

Devletlü necabetlü Nureddin Efendi hazretlerinin li-ecl-it-tahsül Mekteb-i Harbiye'ye devamı emr ü ferman buyrulmuş olduğundan muamele-i lazimenin ifası şerefsâdır olan irade-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî mentûk-ı âlisine tevfikân beyan olunur. Olbabda emr ü ferman hazret-i veliyy-ül emrindir. Fî 22 Zilkade sene 326 ve fi 4 Kanunuevvel 324 Serkâtib-i hazret-i şehriyârî Ali Fuad" BOA, İ. DUİT, 5/14, 1326 Z. 22/17 Kasım 1908.

⁴⁸ BOA, İ. DUİT, 5/17, 23/R/ 1333/10 Mart 1915.

⁴⁹ Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzade'nin Hâtrâtı* s. 73-74; BOA, İ. DUİT, 3/29, Lef:1, 29 Zilkade 1335/17 Eylül 1333/17 Eylül 1917; BOA, İ. DUİT, 3/29, Lef:2,3, 14 Eylül 1333/14 Eylül 1917.

⁵⁰ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 233.

Şu halde şehzadelerin evlerinde yahut tahsis edilen özel dairelerde aldıkları temel eğitimin ardından İdâdî ya da Sultanî derecesindeki okullara gitmeleri gerekmektedir. Nitekim II. Meşrutiyet'in ilanından bir süre sonra Şevket Efendi'nin oğlu Cemaleddin Efendi (18) Mekteb-i Harbiye'ye gönderilmişti.⁵¹

1913 yılı güz döneminde Abdürrahim (19), Abdülhalim (19) ve Fuad Efendiler (18) Mekteb-i Harbiye'de öğrenciydiler. Öğrencilik yıllarında bazen ülke içinde farklı şehirleri, kurumları ve halk kesimlerini de tanımak için ülke içinde seyahat yapmaktaydılar. Örneğin 7 Ekim 1913'te yanlarında Askerî Okullar Genel Müfettişi Tevfik Paşa da olduğu halde Bursa'yı ziyaret etmişlerdi.⁵² Şehzadelerden ilk ikisi eğer ara vermedilerse yaklaşık beş yıldır Mekteb-i Harbiye'de eğitime devam etmekteydiler. Nureddin Efendi ise yukarıda değinildiği üzere ağabeyi Mehmet Selim'in girişimiyle Mekteb-i Harbiye'den Mekteb-i Sultanî'ye nakledilmişti.⁵³

Eğitim-öğretimle ilgili Hanedan-ı Saltanat Nizamnamesi hükümlerinin uygulanması konusunda I. Dünya Savaşı'nın getirdiği ağır meşguliyete rağmen Hanedân Umûrunun Rü'yetine Mahsus Meclis'in üyesi olarak Enver Paşa'nın etkili çalışmalar yaptığı söylenebilir. 18 Şubat 1914 tarihinde şehzadelerle ilgili çıkarılan *İrade* içeriği meclisçe kararlaştırılmıştı. Meclis kararı, şehzadelerden yaşları 8-20 arası olanlar ile 20 yaşın üzerinde bulunup da askeri sınıfa mensup olanları ilgilendiriyordu. Bu şehzadelerin terbiye ve tahsillerine “nezaret etmek için” “mütekâidîn-i zâbıtâ-yı askeriyeden” *Refâkat Zâbiti* görevlendirilecekti. Söz konusu emekli askerler, Harbiye Nezareti tarafından güzel ahlaklı ve “vukûf-ı muamelât” sahibi kişiler arasından seçilecekti.⁵⁴

1917'de yine Enver Paşa'nın girişimleriyle “şehzâdegânın sûret-i terfileri hakkında” bir *İrade-i Seniyye* çıkarıldı. Çıkarılma amacı şehzadelerin ordu ve donanmayla olan bağlarını daha da güçlendirmektir. Şehzadelerin askeri eğitimlerine dair bir takım hususlarda detaylı bilgilere ulaşılan *İrade-i Seniyye*'nin içeriği padişaha “başkumandan vekili ve harbiye nazırı” Enver Paşa tarafından arz edilmişti. Buna göre; şehzadeler doğumlarından itibaren irade-i seniyye ile Bahriyeci olacak ise bir birliğe yahut bir gemiye karacı olacak ise bir alaya kaydolunacaktı. 5 yaşını tamamladıklarında Onbaşılığa, 7 yaşını tamamladıklarında Çavuşluğa, 10 yaşını tamamladıklarında Başçavuşluğa, 12 yaşını tamamladıklarında karacı ise mülâzım-ı sânilige ve bahriyeci ise Mülâzımlığa terfi edileceklerdi.

Daha sonra karacı olanlar askeri okullarda tahsilini tamladıktan sonra mensup oldukları alayda Mülâzım-ı evvelliğe, bahriyeci ise bahriye mekteplerini bitirdikten sonra kaydoldukları birlikte yahut gemide fiilen göreve başlayacaklardı. Daha sonraki terfileri için karacı ise Mülâzım-ı evvelik ve bahriyeci ise mülâzımlık nasbları esas

⁵¹ BOA, İ. DUİT, 4/118, 24. Za.1326/18 Aralık 1908; BOA, İ. DUİT, 5/49, 3 Ramazan 1326/29 Eylül 1908.

⁵² Bu bağlamda askeri sınıfa mensup olan Cemaleddin (24), Abdürrahim (20), Abdülhalim (20), Fuad (19) Efendilere birer tane, yaşları 20'nin altında bulunan Ali Vasıb (11), Şerefeddin (10), Abdülkerim (8) Efendilere yine birer tane ve Abdülaziz (13), Mahmut Şevket (11) ile Tevhid (10) Efendilerin ise üçüne tek subay görevlendirilecekti. BOA, DH.MTV (*Dahiliye Mütenevvia*), 38/65, 06.Za.1331/7 Ekim 1913.

⁵³ BOA, İ. DUİT, 5/17, 23/R/ 1333/10 Mart 1915.

⁵⁴ BOA, İ. DUİT, 4/88, 5 Şubat 1329/18 Şubat 1914; Şehzadelerin yaşları için bkz. BOA, İ. DUİT, 5/116, 6 Ağustos 1333/6 Ağustos 1917.

olunmak şartıyla ülkede diğer subaylar hakkında geçerli olan usule göre terfi olunacaklardı.⁵⁵

Şehzade Nihat Efendi'nin oğlu olan Ali Vâsıb Efendi'ye ilgili İrade-i Seniyye hükmünce mülâzım-ı sâni rütbesi verilmişti. Ali Vâsıb Efendi'nin anlatımına göre uygulama 1917 yılı sonbaharında başlamıştı. O bu değişimi şu şekilde ifade etmektedir:

“Benden küçük olanlara ise çavuş ve onbaşı rütbesi verildi. Bu tevcihi resmi arıza ile Harbiye Nazırı Enver Paşa pedere tebliğ etti. Derhal üniforma yaptırmağa, kalpak vesaire, askeri melbûsat almağa dükkânlara gittim. Bâb-ı Âli yokuşunda askeri levazım dükkânları vardı. Terzi Altın Makas'tan ilk askeri üniformamı yaptırdım. Fesim de resmi idi. Usulü vechile en evvel padişah, veliaht ve Harbiye Nazırı'nı ziyaret etmek icap ediyordu.”

Ali Vâsıb Efendi, önce padişahı ardından veliaht Vahideddin'i ziyaret etmek istemiş fakat çeşitli sebeplerle huzura kabul olunmamıştı. Şehzade de; “Bir iki gün sonra da Harbiye Nezareti'ne Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı ziyarete gittim. Derhal beni üçüncü kattaki büyük bürosunda kabul etti” demektedir.⁵⁶

Getirilen usul içerisinde dikkate şayan olan kısım şehzadelerin okullarını bitirdikten sonra mensubu buldukları askeri birlikte fiilen görev yapacak olmalarıydı. Böylece alınan eğitim uygulama sahasına konulmuş olacaktı. Şehzadelerin ileride askeri birliklerde fiili görev yapacak olmaları eğitim-öğretim hayatlarında gösterecekleri performansı muhtemelen olumlu yönde etkileyecekti. Enver Paşa'nın hazırladığı kararname içeriği bir başka hususu gündeme getirmekteydi. Şehzadeler her ne kadar eskiden de sureta askeri birliklere kaydoluyorlarsa da askeri okullara devam mecburiyetleri yoktu. Burada mecburi olduğu açıkça ifade edilmiyor ama sanki şehzadelerin askeri okullara gitmeleri zorunlu gibidir. Nitekim İrade'nin yürürlüğe konulduğu tarihlerde mekteb-i ibtidâi çağını geride bırakmış olan öğrencilerin hangi okullara gittiklerinin ortaya konulması bu noktada önem arz etmektedir. 1917 yılı itibarıyla 12-23 yaş aralığında toplam 12 şehzade bulunmaktaydı.⁵⁷ Yaş ve tahsilleri itibarıyla uygun olan şehzadeler Harbiye Nezareti'nin emriyle Mekteb-i Harbiye'ye gitmeye başladılar. İlk öğrencileri arasında 12 yaşındaki Mehmed Abid Efendi dâhil olmak üzere Mehmed Abdülaziz Efendi (16), Ali Vâsıb Efendi (14) vardı. İlerleyen dönemde Abdülkerim Efendi, Mehmed Orhan Efendi gibi yaşlı küçük olanların da katılmasıyla yaklaşık 14 kadar şehzade bu okula devam etti.⁵⁸ 1918 yılı şubat döneminde Harbiye Nezareti marifetiyle Ahmed Tevhid Efendi ile Seyfeddin Efendi, Berri'den Bahriye'ye geçerek branş değiştirdiler.⁵⁹ Şehzadeler 1918 yılı temmuz dönemi itibarıyla Güverte Mekteb-i Bahriye-i Şâhânesi'nde öğrenim görmekteydiler.⁶⁰

Mekteb-i Harbiye'ye kaydolan öğrenciler buldukları seviyeye göre okulun muhtelif sınıflarından başlamaktaydılar. Örneğin 14 yaşındaki Ali Vâsıb Efendi ile 12 yaşındaki Mehmet Abid Efendi aynı seviyeden yani Askerî Rüşdiye'nin üçüncü sınıfından, 16 yaşındaki Mehmet Abdülaziz Efendi ise İdâdî birinci sınıftan

⁵⁵ BOA, İ. DUİT, 3/29, Lef:1, 29 Zilkade 1335/17 Eylül 1333/17 Eylül 1917; BOA, İ. DUİT, 3/29, Lef:2,3, 14 Eylül 1333/14 Eylül 1917.

⁵⁶ Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzade'nin Hâtrâtı* s. 72-73.

⁵⁷ BAO, İ.DUİT, 5/116, 6 Ağustos 1333/6 Ağustos 1917.

⁵⁸ Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzade'nin Hâtrâtı* s. 73-74.

⁵⁹ BOA, İ. DUİT, 5/31, 24. R. 1336/ 6 Şubat 1918.

⁶⁰ BOA, İ. DUİT, 5/34, 8 Temmuz 1334/1918.

başlayacaktı. Şehzadeler okula devamlarından ve her türlü eğitim faaliyetinden *Mürebbi-i Askerî* denilen ve özel olarak şehzadelerin eğitiminden sorumlu olmak üzere atanan Piyade Miralayı Naci Bey'di. Her bir şehzadeye de *Mürebbi-i Askerî Muavini* denilen yaverler atanmıştı. Yaverler sürekli şehzadelerle birlikteydiler. Okuldan eve ve evden okula birlikte gider birlikte dönerlerdi. Sınıfta derse birlikte girerler, hocaların anlattığı dersleri not alırlar, gerek okulda ve gerekse evlerinde geceli gündüzlü alınan dersleri tekrar ederlerdi.⁶¹

Anlaşıldığına göre Mekteb-i Harbiye denilen okul Rüşdiye'yi de kapsamak üzere İdadî derecesinde şehzadelere mahsus bir okuldu. Öğrenciler dersleri gerektiğinde bir sınıfa girmek suretiyle bireysel olarak almaktaydılar. Ders hocaları Kuleli İdadisi'nden geliyordu. Müfredatta Arapça, Farsça, Fransızca ve Almanca öğretilmek suretiyle yabancı dile özel bir önem verilmekteydi. Hendese, Resim gibi derslerin yanında askerî eğitimin bir parçası olan binicilik eğitimi ehemmiyet verilen derslerdendi.⁶²

Şehzadelere mahsus olan Mekteb-i Harbiye'nin ömrü uzun olmadı. Mütarekeden sonra İstanbul fiilen işgal altına girince İtilaf Devletleri, Mekteb-i Harbiye'yi de işgal ettiler. Umuma hizmet veren Mekteb-i Harbiye ise daha I. Dünya Savaşı'nın hemen başında devlet eliyle kapatılmıştı.⁶³ Böylece şehzadelere hizmet veren okul 1919 yılında kapandı. Şehzadelerin eğitimi yarım kaldı. Bunun üzerine aynı yıl okul İhlamur Köşkü'ne taşındı ve adı Şehzadegân Mektebi oldu. Dersler, müstemilat sayılan binalarda yürütüldü. Müfredat değişmedi. Şehzadelerin eğitiminden mesul olan Mürebbi-i Askerî ve Mürebbi-i Askerî Muavinleri görevlerine devam ettiler. Müfredatta ufak bazı değişiklikler olduysa da eğitime Mekteb-i Harbiye'de kalındığı yerden devam edildi. Ancak okul, hocaların maaşlarının verilmemesi, tahsisat yokluğu gibi türlü nedenlerle 1920 yılı sonunda kapandı. Şehzadeler bir kez daha boşta kaldılar. Bazıları yine özel ders almaya başladılar. Başka bir çıkış yolu arandı ve şehzadelerin adresi bu sefer Mekteb-i Sultanî oldu. 1920 yılının sonlarında şehzadelerin bir kısmı -ki yaşları ve aldıkları eğitim itibarıyla durumları uygun olanlardı-Mekteb-i Sultanî'ye devam ettiler. Bu sırada bu okula devam eden şehzadeler şunlardı: Mehmed Âbid, Ali Vâsıb, Şerefeddin, Abdülkerim, Mehmed Orhan, Nizameddin ve Mehmed Nazım Efendi.⁶⁴ Buraya giden öğrencilerin çoğu yatılı öğrenci statüsündeydi. Fakat gündüzlü olmak da mümkündü ve mesela Mehmet Orhan Efendi böyleydi.⁶⁵

Şehzadeler, harp yılları, işgaller, parasızlık gibi sebeplerle istenen ölçüde düzenli bir eğitim almasalar da içlerinden başladığı okulu bitirenler de vardı. Meselâ Mahmud Şevket Efendi, Temmuz 1922 tarihinde 19 yaşındayken Mekteb-i Bahriye'den "aliyy-ül-a'lâ" derecesiyle mezun olup *Şahâdetnâme* almaya hak kazanmıştı.⁶⁶

⁶¹ BOA, İ.DUİT, 7/49, Lef:17. 7 Temmuz 1337/1921.

⁶² Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzade'nin Hâtrâtı* s. 75-75.

⁶³ İsrail Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Ankara, 1991, s. 134-136.

⁶⁴ Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtrâtı*, s. 102. Engin de Meşrutiyet'in ilanından sonra değişik tarihlerde Mekteb-i Sultanî'ye devam eden şehzadeleri de benzer şekilde sıralamaktadır: Şerafeddin, Mehmed Nazım, Mehmed Namık, Ömer Fevzi, Ali Vâsıb, Mehmed Abid, Abdülkerim, Orhan ve Nizameddin. Engin, *Mekteb-i Sultanî*, s. 231.

⁶⁵ Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzade'nin Hâtrâtı* s. 88-94.

⁶⁶ Şehzade mezun olduktan sonra padişah Sultan Vahdeddin'in yaverliğine atandı. BOA, İ. DUİT, 5/35, 1340/Z/5, Lef:1, 30 Temmuz 1338/1922.

Artık ilköğretim çağını geride bırakmış olanlar arasından özel ders almaya devam edenler olmuştu. Yaşı ilerlemiş olan şehzadeler de eksik kaldıklarını düşündükleri noktaları gidermek üzere özel hocalar tuttular. Örneğin Kasım 1908’de 18 yaşındaki Abdürrahim Efendi’ye⁶⁷ özel hoca tutulmuştu. Buna dair kayıt şu şekildeydi:

“Yıldız saray-ı Hümayunu

Birinci Süvari Topçu Taburu Binbaşısı Mustafa Nazmi Efendi devletlû necâbetlû Abdürrahim Efendi Hazretlerine muallim tayin buyrulduğundan muamele-i lâzimenin îfâsı şerefsudûr buyrulan irade-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî îcâb-ı âlîsinden olbabda emr u ferman hazret-i menlehül emrindir. 16 Şevval 1326 ve 29 Teşrinievvel 1324. Sekâtib-i hazret-i şehriyârî”⁶⁸

Özel ders olarak eğitim düzeyini yükseltme gayreti içinde bulunan şehzadelerden biri de V. Murad’ın torunu Nihad Efendi idi. Nihad Efendi 20’li yaşların ortalarına geldiği halde⁶⁹ II. Meşrutiyet’in başlangıcından itibaren devrin meşhur şairi Tefvik Fikret’ten özel dersler almaya başlamıştı. Şair haftada iki kere şehzadenin evine gelir ve ona tarih ve resim dersleri verirdi. Yine Nihad Efendi, meşhur şaire Nigar Hanım’ın oğlu olup Robert Kolej’de Fransızca öğretmenliği yapan Feridun Bey’den de Fransızca dersleri almaktaydı.⁷⁰ Sultan Mehmet Reşad’ın oğlu Ömer Hilmi Efendi⁷¹ ye de II. Meşrutiyet sonrasında hoca olarak meşhur tarihçi Abdurrahman Şeref Bey atanmıştı.⁷² Yine Sultan Mehmet Reşad’ın oğlu Şehzade Ziyaeddin Efendi bir yandan Tıbbiye’ye devam ederken bir yandan da cebir konusunda şehzade ve sultanların hocası Safiye Hanım’dan özel dersler almaktaydı.⁷³ Benzer şekilde ilköğretim çağını geçip de örgün eğitime devam eden Ali Vâsib Efendi özel ders almayı bırakmamıştı. Daha sonra Ömer Faruk Efendi de askeri konularda özel ders alan şehzadeler arasına girdi.

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra ilköğretim sonrası dönemde sivil eğitimden çok askeri eğitim daha ağırlıklıydı. Her bir şehzadeye yaver atanması ve 1917’de ilköğretim düzeyini bitirmiş olanların askeri okullara gönderilmesi gibi hususlar dikkate alındığında dönemdeki şehzadelerin yetiştirilmesinde askeri eğitimin mutlak manada baskın olduğunu söylemek mümkündür. Askeri eğitime o kadar önem verildi ki şehzadeler askeri eğitim almak üzere yurt dışına gönderildiler.

c. Yurt Dışında Eğitim ve Yurtdışına Çıkışlar

II. Meşrutiyet döneminden sonra ilköğretim çağı sonrasında eğitimin sürdürüldüğü okullara yurt dışındaki okullar da dâhil oldu. II. Mahmut döneminde 1830’larda başlayan yurt dışına askerî öğrenci gönderme işi⁷⁴ böylece Osmanlı tarihinde ilk kez

⁶⁷ BAO, İ.DUİT, 5/116, 6 Ağustos 1333/6 Ağustos 1917.

⁶⁸ BOA, İ.DUİT, 4/98, 16 Şevval 1326/11 Kasım 1908.

⁶⁹ Şehzadenin doğum tarihi 29 Şaban 1300/5 Temmuz 1883’tü. BOA, İ.DUİT, 5/110, 18 Teşrin-i sani 1326/1 Kasım 1910.

⁷⁰ Ali Vâsib Efendi, *Bir Şehzade’nin Hâtıratı*, s. 29.

⁷¹ Şehzade’nin doğum tarihi 26 Cemaziyülevvel 1303/2 Mart 1886 idi. BOA, İ.DUİT, 5/110, 18 Teşrin-i sâni 1326/1 Kasım 1910.

⁷² Nahid Sırrı Örik, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İstanbul, 2006, 51.

⁷³ Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, s. 38-39.

⁷⁴ Kurtcephe-Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, s. 124-127.

şehzadeler için de uygulanmaya başlandı. Bu değişimde Osmanlı Devleti'ndeki eğitimin yeterli görülmemesi ve iyi bir yabancı dil öğretimi gibi sebepler etkili olmuştu. Bu çerçevede eğitim amacıyla yurt dışına ilk giden şehzade Ömer Faruk Efendi oldu. 1909'da Mekteb-i Sultanî'ye başlayan Ömer Faruk Efendi (15), Mart 1913'te Prusya Harbiyesi'nde eğitim görmekteydi.⁷⁵ Şehzade, Prusya'dan sonra bir süre Viyana'daki *Trezyanom Mektebi*⁷⁶'ne devam etti.⁷⁷ Ömer Faruk'un babası Abdülmecid Efendi kendisiyle mülakat yapan *İctihad* yazarı Abdullah Cevdet'e oğlunu yurt dışına göndermesi konusunda şunları dile getirmişti:⁷⁸

“Herkes sa'yinin mükâfatını mesâisinin hitâmında görür. Ben ibtidâsında gördüm. Oğlumu Avrupa'da bir müessesesi-ilmiyeye tahsile göndermem o kadar takdir ve tebci olundu ki fedakârlık etmeden evvel fedakârlığın mükâfatını almış oldum. Vâkia bunu muaheze eden de olmadı değil. Fakat bunlara ke-en-lem-yekün nazarıyla bakabiliriz. Vâkia İngiltere'ye veyahud Amerika'ya göndermiş olsaydım daha iyi olacaktı, daha amelî bir tahsil ve terbiye içinde bulunmuş olurdu. Fakat bizde de Terezyanom mektebi gibi bir müessesenin vücudunu ne kadar arzu ederim.”

Sadece Ömer Faruk Efendi'nin yurt dışında eğitim görmesi *Ekeber ve Erşet Sistemine* rağmen ileride padişah olması için propaganda yapılmasına sebebiyet verebileceği endişesinin yaşanmasına yol açtı. Çünkü şehzade, öğrendiği yabancı dil ve aldığı kaliteli eğitim ile padişahlık için diğer şehzadelere göre daha avantajlı duruma geliyordu. Bu kaygıyla *Bâb-ı Âli Baskını* sonrasındaki İttihat ve Terakki Fırkası iktidarının Sadrazamı Mahmut Şevket Paşa, birkaç genç şehzadenin daha eğitim görmek üzere Avrupa'ya gönderilmesini istiyordu.⁷⁹ Yaklaşık aynı dönemde Enver Paşa da kayınbiraderi Şehzade Abdülhalim Efendi'nin yurt dışında eğitim alması düşüncesindeydi.⁸⁰ Nitekim Alman imparatorunun padişaha Kasım 1914'te çektiği bir telgrafta üç şehzadeyi karargâh-ı umûmîlerine kabul ettiklerini belirtmişti.⁸¹ O halde Kasım 1914 itibarıyla, Osman Fuad, Abdülhalim ve Abdürrahim Efendiler

⁷⁵ Mahmut Şevket Paşa, *Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, s. 47. Şehzade, Prusya Potsdam'da bir askeri akademiyi de bitirmişti. Murat Bardakçı, *Şabbaba*, İstanbul, 2002, s.37–38. Dönemine göre bir hayli kaliteli bir eğitim almış olan Ömer Faruk Efendi, İkinci İnönü Savaşı'ndan sonra Anadolu harekâtına katılmak üzere İnebolu'ya gelmiş, ancak Ankara değişik gerekçelerle buna karşı çıkmıştı. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, IV, Ankara, 1974, s.85-86.

⁷⁶ Askerî okul 1754 yılında devlet yönetimindeki reformlar sırasında Kraliçe Maria Theresia tarafından kurulmuştur. <http://www-gewi.uni-graz.at/edu/schul/voseel.doc>

⁷⁷ Ergin, *Marif Tarihi*, s.1050 ve 1079. Konuyla ilgili 28 Şubat 1915 tarihli Meclis-i Vükela kararından anlaşıldığına göre “Şehzade Mecid Efendi hazretlerinin mahdumu Ömer Faruk Efendi hazretlerinin Viyana'da tahsil-i askerîsini ikmal etmesi için vuku bulacak masârifin Harbiye Nezareti bütçesinin tertib-i mahsusundan tesviyesi...” münasip görülmüş idi. *BOA, MV (Meclis-i Vükela)*, Lef:1, 196/139, Lef:1, 15 Şubat 1330/28 Şubat 1915.

⁷⁸ Abdullah Cevdet, “Şehzade Mecid Efendi Hazretleriyle Mülâkât,” *İctihad*, 7 Mart 1329, nr:57, s.1257.

⁷⁹ Mahmut Şevket Paşa, *Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, s. 47.

⁸⁰ Enver Bey, Edirne'den 24 Ağustos 1913'te Naciye Sultan'a yazdığı bir mektubunda “Büyük Efendi hazretlerini (Abdülhalim Efendi C.K) Avrupa'ya göndertmek istiyorum. Kendilerinin iyiliğinden başka bir şey düşünmediğimden sizin de bu hususta bendenize yazmanızı isterim ruhum.” [Ari İnan (Yayınla Hazırlayan), *Enver Paşa'nın Özel Mektupları*, Ankara, 1997, s. 332-333]. Gerçekten de şehzadenin 1915 yılı itibarıyla tahsil için Almanya'da bulunduğu anlaşılmaktadır. *BOA, İ.DÜİT*, Lef:12, 27 Teşrin-i evvel 1331/9 Kasım 1915.

⁸¹ *BOA, İ.MBH (İradeler-Mabeyn-i Hümayun)*, 1332-Z.23/224/30 Teşrin-i evvel 1330/12 Kasım 1914.

Almanya’da askerî eğitim görmekteydiler. Böylece yurt dışında eğitim gören şehzade sayısı dörde ulaşmış oluyordu.

I. Dünya Savaşı’nın başlayıp genişlediği dönemlerde bu şehzadelerin yurt dışı eğitimlerine Osmanlı Devleti’ne dönmek suretiyle zaman zaman ara verdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Ömer Faruk Efendi Mayıs 1918’de eğitim amacıyla Berlin’e gidecekti. Şehzadeler yurt dışına giderken yalnız değillerdi. Ömer Faruk Efendi’nin yanında başta Mürebbî-i Askerî Muavini Binbaşı Salih Bey olmak üzere şoförü Ahmed oğlu Derviş, emir neferi Muharrem oğlu Mustafa Nuri ve iki de asker vardı.⁸²

Ömer Faruk Efendi Almanya’nın savaşı kaybetmesi üzerine yurda geri döndü. Bu sefer yanlarında Sultan Abdülhamid’in oğlu Ahmed Nureddin Efendi ve Süleyman Efendi’nin oğlu Şerefeddin de vardı. Bu üç şehzade Potsdam’da askerî eğitim görmekteydiler.⁸³ Şehzadelerin savaş nedeniyle Avrupa’da yeterli sürede kalamamaları eğitimlerinin eksik olmasına yol açmıştı. Bu nedenle Şehzade Ömer Faruk Efendi’nin askerî konulara dair özel ders aldırılması gündeme gelmişti. Şehzadenin “müktesebât-ı askeriyelerinin ikmâlî için” eski 49. fırka Erkân-ı Harbiye Miralayı Âsım, “Sahra Topçu Kaimakamı Emin ve Erkan-ı Harbiye Mektebi Müdür Muavini Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Nihad Beylerden mürekkep bir heyet-i tedrisiye teşkil” edilmişti.⁸⁴ Şehzade bu üç subaydan özel ders almaya başladı. 1921 yılı nisan ayına gelindiğinde bu dersler devam etmekteydi. Derslerden azami istifadenin sağlanabilmesi için alınan teorik bilgilerin uygulanması gerektiği fikri ortaya çıktı. Bunun üzerine şehzade, ders günlerinin haricindeki zamanlarında Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesi’nde çalışmaya başladı.⁸⁵

II. Meşrutiyet’in ilanından sonraki dönemde şehzade eğitimindeki değişimin önemli göstergelerinden olan yurt dışında eğitim çerçevesinde Ömer Faruk, Osman Fuad, Abdülhalim, Abdürrahim, Şerefeddin ve Ahmet Nuri olmak üzere en az 6 şehzade Almanya’da eğitim görmüştü. Ömer Faruk Efendi ilk dönemlerde Avusturya’da bulunduğu için şehzadeler toplamda iki Avrupa ülkesinde eğitim almış oluyorlardı. Şehzade Burhaneddin Efendi’nin iki oğlu Mehmet Fahreddin ile Osman Ertuğrul da Trezyanom’da eğitim alan şehzadeler olmuştu.⁸⁶ Şehzadeler yurt dışında askerî eğitim almak ve yurt dışında bulunmakla Osmanlı toplumuyla Batı toplumları arasındaki farkları anlama, eğitim sistemlerini mukayese etme gibi daha birçok alanda ekstra bilgi sahibi olmaktaydılar.

II. Meşrutiyet öncesi ikametlerine ayrılan yerin dışına güçlük çıkabilen şehzadelerin birçoğu artık yalnız eğitim maksadıyla değil, tedavi, tebrik ve başsağlığı gibi çeşitli münasebetlerle de yurt dışına gidip gelmeye başladılar. Bu da dünya görüşlerini, hayata bakışlarını değiştirme potansiyeli taşıması bakımından eğitimin önemli bir parçasını teşkil etti. Örneğin Osman Fuad Efendi belki de eğitim amacıyla gidişinden daha önce 23 Temmuz 1913’te yurt dışına gitmek üzere izin için başvuru yapmıştı. Mülazim-i sâni Şehzade Osman Fuad Efendi’ye sağlık nedenlerinden dolayı

⁸² BOA, DH. EUM. SSM(Dâbilye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyr ü Sefer Kalemi), 58/26, 27. 4.1334/27 Nisan 1918.

⁸³ Ali Vâsib Efendi, *Bir Şehzade’nin Hâtrâtı* s. 99-100.

⁸⁴ BOA, İ. DUİT, 5/10, Lef: 1-2, 9 Eylül 1335/1919.

⁸⁵ BOA, DUİT, 5/112, Lef:2, 10 Nisan 1337/1921.

⁸⁶ İbrahim Pazan, *Son Saraylı*, İstanbul, 2009, s.33.

tedavi amacıyla üç aylık bir süreyle Karslıbad kaplıcalarına gitmesi için izin verildi.⁸⁷ Sonraki yıllarda mesela 1917 yılı Nisan ayında Burhaneddin Efendi'nin de izinli olarak yurt dışında bulunduğu anlaşılmaktadır.⁸⁸ Yine 1917 yılı ilkbaharında Almanya imparatoruna hediye edilecek murassa bir kılıcın götürülmesi işi dönemin padişahının oğlu Ziyaeddin Efendi'ye havale edilmişti. Şehzade, yanında Başmabeynci Tefvik Bey ile Seryaver Salih Paşa da bulunduğu halde seyahat edecekti.⁸⁹ Ne amaçla gideceği bilinmemekle beraber Şehzade İbrahim Tefvik Efendi 1918 yılı ocak ayı ortalarında Viyana'ya gidecekti.⁹⁰

I. Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra şehzadelerden bir kısmının sık sık Avrupa'ya gittikleri görülmekteydi. 28 Mart 1922 tarihli bir kayda göre Mehmet Burhaneddin Efendi ve Osman Fuad Efendi yurt dışındalardı. Mehmed Burhaneddin Efendi San Remo'da ve Osman Fuad Efendi de Roma'da ikamet etmekteydi. Osmanlı Devleti'nin Roma murahhası Osman Nizami Paşa şehzadelerin hangi memleketlere gideceğinin ya pasaportlarının üzerine açıkça yazılmasını ya da özel bir surette Osmanlı temsilciliklerine bildirilmesini talep etmişti. Belge içeriğinden anlaşıldığına göre şehzadeler birkaç sene evvel yurt dışına çıkmışlar ve bir daha da geri dönmemişlerdi. Bu durumdan padişahın hoşlanmayacağı ve esasen “Osmanlı şehzadelerinin tahsil ve tedavi misillû esbâb-ı zarûreye müstenid olmaksızın tûl müddet ecnebi memâlikinde kalmaları esasen de münasib olamayacağı” dile getiriliyordu. Zaten son olarak çıkarılan Kararname hükümlerine göre de şehzadelerin padişah izni olmaksızın başkentten dışına çıkmalarının mümkün olmadığı ve mücbir bir sebep olmadıkça izin sürelerini aşmamları gerektiği konusu üzerinde durulmaktaydı. İzinsiz bir şekilde başkentten ayrılma ve izin sürelerini aşma gibi durumlarda ne tür yaptırımlara maruz kalacakları Kararname'de yazılı olduğundan Kararname'nin bir nüshasının Encümen-i Âli Başkitâbeti tarafından söz konusu şehzadelere gönderilmesinin uygun olacağı belirtilmişti. Ayrıca acilen geri dönmeleri ve eğer dönmelerinin önünde ciddi bir engel varsa bunun açık ve delilleriyle birlikte göndermeleri ve aksi taktirde “Kararname ahkâmının tatbiki (nin) zarûri olduğu (nun) ihtar edilmesi” kararlaştırılmıştı.⁹¹ Öyle anlaşılıyor ki birkaç seneden beri Avrupa'da bulunan bu iki şehzade yurda dönmek istemiyordu.

d. Şehzadelerin Fîli Görevlere Getirilmeleri

Sancağa Çıkma uygulamasının kaldırıldığı XVI. yüzyılın sonlarından itibaren şehzadeler öğrendiklerini uygulama şansı bulamamışlar veya işbaşında öğrenme usulünden mahrum kalmışlardı. Devletin ilk yıllarından itibaren Orhan Bey, Yıldırım Bayezid, Yavuz Selim gibi hükümdarlar şehzadelikleri zamanında askeri görev üslenmiş son derece başarılı olmuşlardı. Ne var ki Kanunî'nin 1566'da vefatından sonra Osmanlı şehzadelerinin komutanlık vazifeleri sona ermişti.⁹² Şehzadeler o dönemden beri askeriyede de fîli görev almamış cepheye gitmemişlerdi.

⁸⁷ BOA, İ.DUİT, 4/130, 20. Ş.1330/4 Ağustos 1912.

⁸⁸ BOA, İ.DUİT, 4/1328/Za-008, 4 Nisan 1333/1917.

⁸⁹ BOA, MV, 207/80, 16. C.1335/8 Nisan 1917.

⁹⁰ BOA, DH.EUM.SSM, 16/98, 04 .R .1336/17 Ocak 1918.

⁹¹ BAO, İ. DUİT, 4/75, Lef:1, 29 Receb 1340/29 Mart 1338.

⁹² Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 144-145.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren nispeten serbest bir hayat yaşasalar da şehzadelerin herhangi bir devlet dairesinde, idari ve askeri görevde faal olarak bulunmaları mümkün olmamıştı. Çünkü şehzadelerin devlet görevi yapmaları gelenek değildi. Meşrutiyet döneminde şehzade eğitiminde yaşanan en esaslı değişimlerden bir tanesi de bazı şehzadelerin öğrendikleri idari ve askeri teorik bilgileri uygulama fırsatı bulmalarıydı. Bu şekilde öğrenilenler daha da pekişiyor aynı zamanda yeni öğrenmeler gerçekleşiyordu.

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında şehzadelerin orduda görevlendirilmesi gereği dile getirilmekteydi. Örneğin 1912 yılında Batılılaşma konusunda "sistematik bir plan" hazırlayan Garpcılar, şehzade eğitimi konusunda Avrupa'nın örnek alınması gerektiğini belirterek, şehzadelerin Avrupa'da olduğu gibi orduda da görevlendirilmesini önermişlerdi.⁹³

Gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında eğitim alan şehzadeler, artık fiilen görev yapmaya başladılar. Veliiahtlar ve şehzadeler II. Meşrutiyet öncesine göre son derece aktifiler. Zaman zaman bir takım devlet görevlileriyle görüşüyor ve ülke meseleleri hakkında bilgi alıyor yahut görüş bildiriyorlardı.⁹⁴ Örneğin Şehzade Abdülmecit Efendi 26 Ekim 1913'de konferanslar, gece dersleri düzenlemek, numune okulları açmak amacıyla kurulan Osmanlı Maarif Cemiyeti'nin fahrî başkanı idi.⁹⁵ Yine veliaht başta olmak üzere şehzadelerin devlet işleri hakkında yakından bilgi sahibi olmalarına dair bir başka örnek de Balkan Savaşları sırasındaki bir toplantı münasebetiyle olmuştu. Balkan Savaşı sırasında Edirne'nin durumunu görüşmek üzere Heyet-i Vükela, Âyan ve bir kısım üst düzey devlet adamlarından oluşan meclisin müzakerelerini padişah, yanında Yusuf İzzeddin Efendi, Vahdeddin Efendi ve Abdülmecid Efendi olduğu halde takip etmişti.⁹⁶

Onlar, devlet meselelerini yakından izlemekle birlikte devleti temsilen yurt dışına çıkmakta ve çeşitli kabuller yapabilmekteydiler. Veliiahtların 1913 tarihli Hanedan-ı Saltanat Nizamnamesiyle kurulan Hanedan Umûrunun Rü'yetine Mahsus Meclis'in başkanlığını yapabiliyor olmaları, sınırlı da olsa devlet çarkının işleyişine dair fikir sahibi olmalarına fırsat veriyordu.⁹⁷

Şehzadeler askeri okullarda eğitim görürken bir yandan da fiilen askeri birliklere katılmaya da başlamışlardı. Merhum şehzade Süleyman Efendi'nin oğlu Abdülhalim Efendi, Birinci Ordu'ya ait taburlardan birine katılmış,⁹⁸ ayrıca Balkan Savaşı'nda

⁹³ M. Şükrü Hanioğlu, "Batılılaşma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, V, İstanbul, 1992, 150-151.

⁹⁴ Örneğin Mahmut Şevket Paşa, 2 Mayıs 1913 tarihli günlüğünde şunları yazmaktadır: "Veliyahda, harici siyasetimiz üzerinde çok mufassal izahat verdim. İngiltere'ye ve Almanya'ya karşı takip etmemiz icap eden siyaset hakkındaki sözlerimi dikkatle dinledi. Konuşmamız 2 saate yakın sürdü." Paşa dönemde veliaht olan Yusuf İzzeddin Efendi'yle farklı zamanlarda birçok konuyu görüşmüştü. Mahmut Şevket Paşa, *Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, s. 64, 105, 121.

⁹⁵ Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara, 1996, s.264.

⁹⁶ Şeyhülislam Cemalettin Efendi, *Siyasi Hatıralarım*, Hazırlayan: Selim Kutsan, İstanbul, 1990, s. 101.

⁹⁷ Hanedan Umûrunun Rü'yetine Mahsus Meclis hakkında geniş bilgi için bkz. Kırpık, "Hanedan-ı Saltanat Nizamnamesi ve Uygulanması", s. 181-229.

⁹⁸ BOA, İ. DÜİT, 4/119. 8 Haziran 1325/21 Haziran 1909.

gönüllü olarak savaşmış, hatta bu sırada yaralanmıştı.⁹⁹ Ömer Faruk Efendi I. Dünya Harbi'ne katılarak Verdun cephesinde savaşmıştı.¹⁰⁰

Almanya'da eğitim gören şehzadelerden II. Abdülhamid'in oğlu Abdürrahim Efendi I. Dünya Savaşı sırasında yurda dönerek fiilen askerlik hayatına atıldı ve tabur komutanı oldu. Şehzadenin 15 Nisan 1917'de 15. Kolordu'ya atanmasıyla ilgili *İrade* şu şekildeydi:

“Fahr-i yaverân-ı hazret-i şehriyârîden Sahra Topçu Binbaşısı Şehzade Abdürrahim Efendi muvakkaten topçu taburu kumandanlığına tayin edilmek üzere 15. Kol Ordu'ya memur edilmiştir. 15 Nisan 1333.

Mehmed Reşad Sadrazam Mehmet Talat Başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı Enver”¹⁰¹

II. Meşrutiyet sonrası dönemde aldığı eğitimi uygulama şansı bulan ve fiilen askerî ve idarî faaliyetlerine katılanlardan biri de Osman Fuad Efendi idi. Şehzade, padişahın maiyet-i seniye süvari bölüğü kumandan muavini iken 22 Nisan 1917 tarihinde Mehmed Reşad ve Enver Paşa'nın imzalarıyla “İkinci Kafkas Süvari livasında münasip bir bölük kumandanlığında istihdam edilmek üzere 3. ordu” emrine tayin edildi.¹⁰² Ardından aynı yılın yaz aylarında Sina Cephesinde görevlendirildi.. Nitekim Aliye'de bulunan Mekke Emiri Şerif Ali Haydar Paşa'ya gönderilen 21 Temmuz 1917 tarihli yazıda dönemin Dâhiliye Nazırı Talat Paşa; “Beyrut Valisi vasıtasıyla zat-ı âli-i siyânetpenâhilerine gönderilen 70 liranın Şehzade Osman Fuad Efendi hazretlerine itasını istirahat ederim” diyordu.¹⁰³ Mekke Emiri Ali Haydar Paşa, Sadrazam Talat Paşa'ya gönderdiği 8 Ağustos 1917 tarihli cevabi yazısında Beyrut Valisi vasıtasıyla kendisine ulaştırılan 70 liranın Osman Fuad Efendi'ye teslim edildiğini belirtmekteydi.¹⁰⁴

Şehzade Osman Fuat Efendi, kendisine verilen vazifede başarılı olmuş olmalı ki daha büyük bir göreve atandı. “Süvari Yüzbaşısı” rütbesini taşıyan Osman Fuad Efendi, 2 Nisan 1918'de Afrika Orduları Kumandanlığına tayin edildi. Bu yapılırken uhdesine fahri Feriklik (Korgeneral) unvanı verildi fakat bir kayıt düşüldü: Şehzade bu rütbeyi sadece bu görevi ifa ederken kullanabilecek ve buna dair üniformayı da söz konusu görev esnasında giyebilecekti.¹⁰⁵ 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanınca antlaşma gereği Tunus'ta Fransızlara teslim edilmesine rağmen onlar şehzadeyi İtalyanlara verdiler. 30 Nisan 1919'da Trablusgarp'tan Mabeyn Başkitâbeti'ne yazdığı yazıya bakılırsa Osman Fuad Efendi, İstanbul'a dönmenin yollarını aramakta ve halen İtalyanların elinde bulunmaktaydı.¹⁰⁶ 1919 yılı sonlarında İstanbul'a döndü ve bir süre de padişahın “yaver-i has”ı olarak Maiyet-i seniyye Süvari Kumandan Vekilliği yaptı.¹⁰⁷

⁹⁹ O. Gazi Aşiroğlu (Yayına Hazırlayan), *Enver Paşa'nın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları Acı Zamanlar*, İstanbul, Tarihsiz, s. 24.

¹⁰⁰ Hatta adı geçen şehzade, 1919'da 21 yaşındayken devraldığı Fenerbahçe Kulübü başkanlığını 1924 yılına kadar sürdürmüştü. Murat Bardakçı, *Hürriyet*, 16 Ocak 2006.

¹⁰¹ BOA, İ. DUİT, 4/112, 23. C.1335/15 Nisan 1917.

¹⁰² BOA, İ. DUİT, 4/138, 7.B.1335/29 Nisan 1917.

¹⁰³ BOA, DH.ŞFR(Dahiliye-Şifre Kalem), 78/263, 11. L. 1335/31 Temmuz 1917.

¹⁰⁴ BOA, DH.KMS., 44-2/9, 19/L /1335/8 Ağustos 1917.

¹⁰⁵ BOA, İ. DUİT, 4/140, 20. C.1336/2 Nisan 1918.

¹⁰⁶ BOA, HSD. AFT (*Satın alınan Evrak-Ali Fuat Türkgeldi Evrakı*), 29.B.1337/30 Nisan 1919.

¹⁰⁷ Ali Vâsib Efendi, *Bir Şehzade'nin Hatıratı*, s. 62–63.

Orduda fiili görev yapan şehzadelerden bir diğeri de Şehzade Cemaleddin Efendi idi. 25 Mart 1919 tarihli *İrade*'ye göre; 9. Ordu ilga edilince bu ordu bünyesinde "Depo Kıtaatı Müfettişi" olarak görev yapan Şehzade Cemaleddin Efendi'nin İstanbul'a gelmesi emredilmişti.¹⁰⁸

d. Hanedân-ı Saltanat Kararnâmesi'nde Şehzadelerin Eğitim-Öğretimi Meselesi

II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip şehzade eğitiminde yaşanan değişim çabaları İstanbul'un işgal altında bulunduğu ve Anadolu'da milli mücadelenin devam ettiği bir dönemde bile devam etmekteydi.

7 Şubat 1922'de yürürlüğe giren Hanedân-ı Âl-i Osman Umûru Hakkında Kararnâme ya da kısaca Hanedân-ı Saltanat Kararnâmesi¹⁰⁹'nin hazırlanması sürecinde Kararnâme'yi hazırlamakla görevli komisyonun üzerinde önemle durduğu ve hazırlanmasına titizlik gösterdiği konulardan biri de şehzadelerin eğitim-öğretimi meselesi oldu. Şehzade eğitiminin önceki safhaları Kararnâme'yi hazırlamakla görevli olan komisyon üyeleri tarafından yakından bilinmekteydi. Örneğin uzun süre *Mabeyn Başkâtibi* olarak görev yapmış olan Ali Fuad (Türkgeldi) Bey bunlardan biriydi. Buna rağmen son olarak şehzade eğitiminin başında bulunan miralaydan konuya dair bir rapor talep edildi. "Şehzâdegân Hazerâtı Dersaadet Mürebbî-i Askerîsi Miralay" unvanını kullanan Hamdi Bey, konuya dair detaylı bir rapor hazırladı. Miralay, muhtemel eğitim tarzlarını tek tek ele alarak bunların faydalı ve zararlı yönlerini ortaya koydu.

Ona göre şehzadeler üç tür eğitim sistemine tabi olabilirdi: 1. Resmi veya özel okullarda eğitim. 2. Babalarının nezdinde veya kendi dairelerinde özel öğretmenlerden alınan eğitim 3. Mürebbî-i Askerîlik tarzında eğitim.

Üç alternatif ve ihtimal vardı. Mürebbî-i Askerî Miralay bunlardan hangisini önercek ve komisyon hangisini kabul edecekti? Miralay, önce bunları tek tek ele alarak özelliklerini anlattı ve sonuçta en iyisini ilan ederek kendi tercihini ortaya koydu. Ele alarak değerlendirmeye tabi tuttuğu hususları maddeler halinde gündeme getirmiş ve tetkik etmişti:

1. Resmî ve özel okullarda diğer öğrenciler arasında tahsil: Resmi ve özel okulların programları, eğitim-öğretim tarzları, yönetimleri birbirine benzememekteydi. Okullardaki öğrenci mevcutlarının çokluğu nedeniyle öğretmenler, her bir öğrenciyle tek tek ilgilenemeyecek dolayısıyla şehzadelerin eğitim-öğretimlerinde düzenin sağlanması mümkün olmayacaktı. Öte yandan şehzade velilerinden bazıları, çocuklarını bu tür genel okullara gönderme yanlısı değillerdi. Bu ise bazılarının gidip bazılarının gitmemesine yol açacağından ilim öğretme işinin bütün şehzadelere uygulanması mümkün olmayacaktı.

2. Babalarının ya da kendilerinin dairelerinde özel öğretmenlerle tahsil: "İbtidâî ve Rüşdî derecesinde bir tahsilin husûsî muallimlerle temini mümkün ise de idadî ve âlî bir tahsil, sûret-i husûsiyede temin edilemez. Her şehzadeye her ders için mütehasş bir muallim tahsisi müşkil ve mümtenî olduğu gibi büyük fedakârlığı da müstelzimidir." Bununla beraber haftanın belirli günlerinde bir iki saat ders görmeye –değil âlî- idadî

¹⁰⁸ BOA, İ., DÜİT., 4/90, 22. C. 1337/25 Mart 1919.

¹⁰⁹ BOA, Hanedân Defteri, No:2, 7 Şubat 1338/1922, s. 60-67.

derecesinde bir tahsilin bile hakkıyla ve tamamıyla alınması mümkün olamaz. Aynı zamanda şehzadelerin semt ve ikamet yerlerine düzenli olarak derse gidip gelebilecek öğretmen tedariki zor olup, nakil vasıtaları da sınırlı ve kıttır. Bu sistemde bir kısım şehzade az çok bir eğitim almakla birlikte bir kısmı tamamen eğitimden mahrum kalacaktır. Bütün bu nedenlerle özel öğretmenler marifetiyle şehzadelerin talim ve terbiyelerinden istenen verimin alınamayacağı tecrübelerle sabittir.

3. Mürebbî-i Askerîlikte tahsil: Mürebbî-i Askerîliğin yönetiminde eğitim üç kademedен oluşmaktadır: İbtidâî, rüşdî ve idadî. Eğitim muntazam bir program dâhilinde ve sıkı bir disiplin altında yürütülmektedir. Mürebbî-i Askerîlik makamı şehzadelere karşı Alay Komutanı, eğitim-öğretim kadrosu ile şehzadelerin maiyetlerinde bulunan subaylara karşı “Kol Ordu Kumandanı salâhiyetini hâiz” bulunduğu bahsedilenler üzerinde maddi ve manevi bir nüfuzu bulunmakta olup, bu durum tahsil ve terbiye üzerinde son derece olumlu katkı sağlamaktadır.

Mürebbî-i Askerî, şehzadelerin eğitim-öğretiminden başka hiçbir şeyle ilgilenmemektedir. Şehzadeler topluca eğitim almakta olduğundan eğitim-öğretim kadrosu konusunda sıkıntı çekilmez. Çünkü Harbiye ve Bahriye Nezaretleri nezdinde yapılacak girişim ve alınacak izinlerle deniz veya karacı subaylardan ve askerî okul hocalarından herhangi birisinin şehzadelerin öğretmenliğine tayin edilmesi mümkündür. Şu an itibarıyla şehzadelerin yaverleri onlarla birlikte derslere girmekte, hocaların anlattığı dersleri not almakta gerek okulda ve gerekse evlerinde geceli gündüzlü alınan dersleri tekrar etmektedirler. Bu nedenle “tahsiller daha kuvvetli ve daha esaslı bir surette cereyan edebilmektedir.”

Şehzadelerin orduda muvazzaf bir asker olarak çeşitli rütbelere sahip olmaları ve hükümdar adayı bulunmalarından dolayı, mürebbî-i askerîlikte görülecek tahsil, bu gün ve gelecekte ve her hususta birlik ve beraberliği, düzen ve intizamı sağlayacak niteliktedir.

Mürebbî-i Askerîlikte şehzadeler ayrıca özel bir şekilde ders görmekte olduklarından okula devam konusunda herkeste büyük bir heves ve arzu görülmektedir. Öte yandan bir arada bulunmaları sebebiyle rekabet hissiyle hareket etmekte ve bu da eğitimde daha fazla ciddiyet ve mükemmeliyet temin etmektedir.

Miralay raporunu “mürebbî-i askerîliğin manen ve maddeten ihyasıyla” şehzadelerin eğitim ve öğretim işlerinin “sâbıkta olduğu gibi” “sûret-i husûsiyede ve mürebbî-i askerîlikte devam-ı icrası taraftarı”yım diyerek bitirmişti.¹¹⁰

Miralay'ın şehzadeler için uygun olan muhtemel eğitim sistemlerini incelemesi bu konuya ne derece vakıf olduğunu göstermekteydi. Mürebbî-i Askerî Miralay'ının yaptığı tercih askerî nitelikli bir eğitimdi. II. Meşrutiyet döneminde şehzadelerin sadece padişahın muhafız alayında değil diğer askerî birliklerde fiilen görev yapmaya başlamaları Miralay'ın bu yönde bir tercihte bulunmasına yol açmıştı. Çünkü şehzadelerin adeta asker olarak doğduklarına inanılıyor ve bu şekilde muamele ediliyordu. Şimdi Kararnameyi hazırlamakla görevli olan komisyon söz konusu önerilerden hangisini tercih edecekti?

Kararname, şehzade eğitimini ciddi şekilde ele almış ve bu alanda eksikliği hissedilen meselelerin çözümüne yönelmişti. 1913 tarihli nizamnamede sadece tek maddede ele alınan ve basitçe düzenlenen konu, burada 12 maddede (28–38.maddeler

¹¹⁰ BOA, İ.DUİT, 7/49, LEF:17. 7 Temmuz 1337/1921.

ve madde-i muvakkate) ve ayrıntılı olarak ele alınmıştı. Maddelerde yer alan konuların önemlice bir kısmı önceki yılların tecrübe birikimiyle ele alınan konulardı.

7 Şubat 1922'de yürürlüğe giren Kararname'nin Altıncı Faslı hanedan üyelerinin eğitim ve öğretilimiyle ilgili hususları içermektedir. Faslı başlığında her ne kadar "Hanedan-ı Saltanat" ifadesi kullanılmaktaysa da sadece şehzadelerin eğitimleriyle ilgilenildiği ve bunlara dair maddelerin yer aldığı dolayısıyla sultanlara dair herhangi bir düzenlemenin bulunmadığı görülmektedir. İmparatorluğun sonuna doğru şehzade eğitimiyle ilgili hususların nelerden ibaret olduğunu daha iyi anlamak için söz konusu maddelere göz atmakta fayda vardır:

"ALTINCI FASIL

Hanedân-ı Saltanatın Terbiye ve Tahsiliyle Tayin-i Meslekleri

28.madde: Osmanlı şehzadeleri anane-i kadîmiyeye ve Nizamnâme-i mahsus-ı abkâmına tenfikan hîn-i tevelliütlerinde asker olarak maiyet-i seniye bölüğüne kayd olunurlar.

29.madde: Şehzâdegânın tahsil-i ibtidâî ve idadî ve âlilerine nezaret ve terbiye-i ahlakîyelerine itina ve dikkat ve mahsusen te'sis olunacak Mekteb-i İdadîyi idare etmek vezâîfi ile mükellef olarak erbâb-ı ilim ve fâzıldan bir Ders Nâzırı Encümen-i Âlice tayin olunur.

30.madde: Şehzâdegân yedi yaşına dubûliyetlerinde Encümen-i Âlî-i Hanedâncı muayyen program dairesinde tahsil-i ibtidâîye bed' ederler. Şehzâdegâna abkâm-ı esâsiye-i dîniyye ve ahlakîyye ve mukaddemâ ulûm ve fûnûn ile Türkçe ve Arapça ve el sine-i ecnebiyyeden biri esaslı sûrette ta'lîm ettirilir.

31.madde: Şehzâdegânın tahsil-i ibtidâîlerini temine veli veya vasîleri mecbur olup Encümen-i Âlî, Ders Nâzırı marifetîyle emr-i ta'lîmi teftiş ve her sene beyet vasıtasıyla imtihanlarını icra ettirir. Netice-i teftişte emr-i tahsil sûret-i matlûbede cereyan etmediği tabakkuk edenlerin tahsili mekteb-i idâdîde açılacak sınıf-ı mahsusada ikmâl ettirilir.

32.madde: Tahsil-i ibtidâîyi ikmâl eden şehzâdegân Hazîne-i Hassa-yı Şâhânece tahsis kılınacak daire-i mahsusada tahsil-i idâdîye mübâşeret ederler.

33.madde: İdadî programları Ders Nâzırı ile makam-ı meşihat-ı islâmiye ve Maarif Nezâreti beyninde bi-l-müvâkere taayyün ve Encümen-i Âlice tasdik olunur. Muallimler ders nâzırının müracaatı üzerine Harbiye ve Maarif Nezaretlerince evsaf-ı matlubeyi haiz zevattan intihab olunur.

34.madde: Sunûf-ı idâdîye muallimlerine verilecek muhassasât ve alât ve edevât-ı fenniye tedariki ve sâire için muktezâ masârîfât devletçe temin olunur.

35.madde: Ders nâzırı şehzâdegânın derece-i tahsilleri ve tavır ve hareketleri hakkında üç ayda bir Encümen-i Âlî'ye birer rapor verir. Ve her sene Encümenince tayin olunacak beyet huzurunda imtihanları icra kılınır.

36.madde: Tahsil-i İdadîyi ikmâl ve şâhâdetnâme istihsal eden şehzâdegân derece-i istidât ve temayüllerine göre Encümen-i Âlî'nin kararı ve şerefsâdir olacak İrade-i seniyye-i hazret-i tâc-dârî üzerine cibet-i berrîye ve babriyye-i şâbnede leylî olarak tahsil ederler.

37.madde: Şehzâdegânın mekteb-i harbiye veya babriyyeye dubûlünde ubdelerine mülâzım-ı sâniîlik veya mühendislik edilerek bir alay veya sefine-i harbiyyeye kayd olunurlar. Ve mekteb-i harbiye veya babriyyede ikmâl-i tahsil

eyledikten sonra iki sene müddetle mukayyed oldukları alay veya gemide vazâfe-i fiiliyelerini ifâ ederler.

38.madde: *Madde-i sâbuka mâcebince vazîfe-i fiiliyelerini ikmâl ettikten sonra Erkân-ı Harbiye Mekteb-i Âlisinde meslek-i askerîyelerine ait ulûm ve fûnûndan îcab edenleri ta'mîk ile beraber ma'lûmât-ı hukûkîyye ve siyâsiye ve iktisâdiyye ve idare-i memlekete dair tanzim olunacak program dâiresinde iki sene müddetle ikmâl-i tahsil-i âlî ederler."*

Kararname maddeleri dikkatle incelendiğinde şehzadelerin eğitimiyle ilgili ilköğretimden yüksek öğretime kadar takip edilecek usul ve esasların belirlendiği anlaşılmaktadır. Bu noktada yapılacaklar şu şekilde sınıflandırılıp özetlenebilir:

Koordinasyon ve Takip: Şehzadelerin eğitim-öğretim işleri kararname ile ihdas olunan Encümen-i Âli-i Hanedân tarafından idare olunacaktı. Encümen, şehzadelerin ilköğretimden yükseköğretime kadar bütün eğitim-öğretim işlerini idare etmek üzere Ders Nâzırı adıyla bir görevli atayacaktı.

İlköğretim: İlköğretim yedi yaşında başlayacak ve zorunlu hale getirilecekti. Müfredat programı Encümen tarafından belirlenecek ve bu minval üzere bir eğitim alınacaktı. Eğitim Ders Nazırı tarafından teftiş edilecekti. İlköğretimle ilgili bu ayrıntılar verilmesine rağmen öğrencilerin kendileri için hazırlanacak müfredatı nerede kimlerden alacakları ve hangi okula gidecekleri açıklanmamıştı.

Ortaöğretim: İlköğretimi tamamlayan şehzadeler, Hazine-i Hassa tarafından tahsis edilecek olan "daire-i mahsûsada", idâdî tahsiline başlayacaklardı. Okulun programı Ders Nâzırı, Şeyhülislamlık ile Maarif Nezareti tarafından ortaklaşa hazırlanacak ve Encümen-i Âli tarafından onaylanacaktı. İdâdî'nin öğretmenleri Ders Nâzırı'nın müracaatıyla Harbiye ve Maarif Nezaretlerince istenen özelliklere haiz kişiler arasından seçilecekti.

Yükseköğretim: İdâdîyi bitiren şehzadelerin kabiliyet ve isteklerine göre Encümen-i Âli'nin kararı ve padişah onayıyla karacı veya denizci olacaklardı. Bunlar bu okullarda yatılı olarak öğrenim göreceklardı. Mekteb-i Harbiye veya Mekteb-i Bahriye'ye girenlere teğmenlik rütbesi veya mühendislik verilerek bir alaya yahut savaş gemisine kaydolunacaklardı. Bu okulları bitirdikten sonra söz konusu görevlerine iki yıl daha fiilen devam edeceklerdi.

İki yıllık fiili hizmet sürelerini bitirdikten sonra Erkân-ı Harbiye Mekteb-i Âlisinde askerlikle ilgili gerekli görülen konularda derinlemesine eğitim alacaklardı. Buna ilaveten düzenlenecek program çerçevesinde iki yıl süreyle kendi askerlik alanları başta olmak üzere hukuk, siyaset, iktisat ve memleket idaresi konusunda tahsil göreceklardı.

Dil Öğretimi: Türkçe ve Arapça ile yabancı dillerden birinin "esaslı sûrette" öğretileceği belirtilmekteydi.

Başarı, Başarısızlık, Ölçme ve Değerlendirme: Öğrencilerin başarı durumunun tespiti ve başarısızlık durumunda yapılacaklar da ele alınan konulardandı. Bu hususun teftişi ve sorumluluğu Ders Nâzırı'na verilmişti. Başarı durumu her sene oluşturulan bir heyet tarafından ölçülecekti. İlköğretim düzeyindeki öğrenciler için eğer istenen başarının elde edilemediği kanaatine varılırsa mekteb-i idâdîde oluşturulacak özel bir sınıfta eksiklikler giderilecekti. Ders Nâzırı, idâdîde okuyan şehzadelerin ders durumları, tavır ve hareketleri hakkında Encümen-i Âli'ye üç ayda bir rapor verecekti. İdâdî öğrencileri de ilköğretim öğrencileri gibi her sene Encümen tarafından atanacak bir heyet huzurunda sınava tabi tutulacaklardı.

Kararname maddeleri incelendiğinde anlaşılmaktadır ki Mürebbi-i Askeri Miralay'ının raporu kısmen dikkate alınmıştı. Kararname taslağının 31. maddesinde de Mürebbi-i Askeriliğin devam ettirileceği belirtilmişti.¹¹¹ Fakat Kararname metninde “bu fasıl ahkâmı dairesinde tadil kılınacaktır” ifadesine bakılırsa aslına sadık kalınmak suretiyle bir takım değişikliklerin yapılacağı sonucu çıkarılabilir.

Mürebbî-i Askerilikle İdâdî arasındaki temel fark birinin askeri diğerinin sivil eğitim verecek olmasıdır. İdadide istihdamı hedeflenen hocaların branşları dikkate alındığında İdâdî eğitiminin tamamen sivil olması hedeflenmekteydi. Bir başka deyimle ilköğretimden ortaöğretimin sonuna kadar şehzadelere sivil bir eğitim verilecekti. Her ne kadar Kararnamenin 28.maddesinde “Osmanlı şehzadeleri anane-i kadîmiyeye ve nizamnâme-i mahsus-ı ahkâmına tevfikân hîn-i tevellütlerinde asker olarak maiyet-i seniyye bölüğüne kayd olunurlar.” denmekteyse de askerî eğitim ancak İdâdî sonrasında başlayacaktı. Daha önce de değinildiği üzere askeri eğitim İttihat ve Terakki Fırkası'nın ülke siyasetinde etkin olduğu dönemde önem kazanmıştı ve özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında bu hususa ağırlık verilmişti. Ancak 1922 yılına gelindiğinde yalnız askeri hususiyetleri ön plana çıkmış olan değil aynı zamanda sivil hayatın icaplarını da bilen şehzade tipi hedeflenmekteydi. Bu bağlamda siyasi, ekonomik, hukuki, idarî konularda bilgi sahibi olmuş öte yandan dini bilgilerle donanımlı çok yönlü bir padişah yetiştirilmek istenmekteydi.

Aslında Kararname'de yer alan ilkeler ve bu çerçevede yapılan girişimlerin II. Abdülhamid dönemindeki ders müfredatı ve Mürebbi-i Askerilik uygulamasıyla mukayesesi yapıldığında gerçekten önemli farkların varlığını tespit etmek mümkün olmaktadır. II. Abdülhamid dönemindeki şehzadelerin eğitiminde askerlikle ilgili dersler bulunmamaktaydı. Gelineen noktada planlanan eğitimin tekâmül ederek daha da olgunlaştığı, daha iyi bir noktaya getirildiği söylenebilir. Esasında sadece müfredat dikkate alındığında XIX. yüzyılın ortalarından itibaren tasarlanan en iyi müfredat olarak görünmektedir.

Şehzade eğitimini belki daha da üst düzeye çıkaracak bir başka öneri taslakta yer almıştı. Taslağın 37. maddesine göre askeri okuldan mezun şehzadeler Avrupa'da uygun görülecek bir yere gönderilerek tahsillerine burada devam etmesi sağlanacaktı. Eğitim-öğretim faaliyetlerini nezaret için güzel ahlak sahibi bir subay tayin edilecek, o da yurt dışına şehzadeyle birlikte gidecekti. Söz konusu subay, şehzade hakkında altı

¹¹¹ 31. Madde: Şehzâdegânın tahsil-i ibtidâierini temine velileri ve velileri bulunmayanların vasileri mecbur olup Encümen-i Âli, nizamnâme-i mahsus ile müessis olan Mürebbi-i Askerilik marifetiyle emr-i talimi teftiş ve her sene bir heyet marifetiyle imtihanlarını icra ederler. *BOA, İ. DUİT, 7/49, Lef:16, 1340.S.25/27 Ekim 1921.*

ayda bir Encümen-i Âlî'ye rapor gönderecekti. Şehzadelerin eğitimlerinin bir parçasını yurt dışında devam ettirmeleri Kararname'ye giremedi. Fakat zaten II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki dönemde herhangi bir yasal düzenleme yapılmadan da bazı şehzadelerin eğitim için Avrupa'ya gönderildiklerine yukarıda değinildi.

g. Eğitim-Öğretimle İlgili Kararnâme Hükümlerinin Uygulanması Teşebbüsleri

1. Esad Paşa'nın Ders Nâzırı Atanması: Kararnamede çerçevesi yukarıda belirtildiği gibi çizilen eğitim-öğretim faaliyetlerinin hayata geçirilmesi işlemlerine süratle başlandı. İlkönce Encümen-i Âlî kararı ve padişah Vahdeddin'in imzasıyla eğitim öğretim faaliyetlerini yürütmek üzere bir Ders Nâzırı atandı. Encümen kararında uzun süre "Mekteb-i Harbiye Ders Nâzırlığında bulunarak bu hususta ihtisas ve mümarese kesb eylemiş olan ordu kumandanı ve Bahriye Nâzır-ı Esbâkı mütekâid Ferik Esad Paşa'nın" Ders Nâzırı olarak atandığı belirtilmekteydi.¹¹² Esad Paşa, 1899'da Mekteb-i Harbiye'ye Ders Nazırı olarak atanan Mehmet Esad adındaki şahsiyetle aynı kişi olmalıdır. Paşa, Mekteb-i Harbiye'deki Ders Nazırlığı sırasında müfredatın yenilenmesi ve sınav usulleri konusunda son derece faydalı çalışmalar yapmıştı.¹¹³ Esad Paşa, Bahriye Nazırlığı da yapmış devrinin ünlü devlet adamı ve komutanlarından biriydi. Şehzadelerin eğitim-öğretimiyle ilgilenecek şahsın devrine göre bu derece kıymetli biri olması, gelecekteki padişahın nitelikli ve kaliteli bir şahsiyet olması arzusunun en temel göstergesiydi.

2. Ahmed Tevhid Efendi'nin Devamsızlığının Takibi: Ders Nâzırı Esad Paşa olmakla birlikte Encümen-i Âlî-i Hanedân eğitim-öğretim faaliyetleriyle ilgisini sürdürmekteydi. Bu çerçevede her öğrencinin tahsil durumu yakından takip edilmekteydi. Örneğin şehzade Mehmed Seyfeddin Efendi'nin oğlu olup Mekteb-i Bahriye'de okuyan Ahmed Tevhid Efendi'nin okulu terk ettiği anlaşıldığından gerekli girişimde bulunulmuştu. Ahmed Tevhid Efendi yukarıda değinildiği üzere 1918 yılı başlarında Güverte Mekteb-i Bahriye-i Şahanesi'ne kaydolmuştu. Eğer ara vermediyse şehzade, yaklaşık dört yıldır bu okulda eğitim görmekteydi. Encümen kararında "Hanedân-ı Âlî-i Osman Kararnâmesi'nin bu yoldaki ahkâmına nazaran müşarünileyhin zikr olunan mektebde başlamış olduğu tahsili ikmâl etmesi lâzimededen görülmüş ve vukuu bulan ihtar üzerine Bahriye Nezareti'nce Efendi-i müşarünileyh için mektebde istihzarât-ı lâzime de icra ettirilmiş olduğundan" şehzadenin okula devam etmesi gerektiği vurgulanmıştı. Bu bağlamda gerekli tedbirlerin alınması için Encümen kararı Sadaret'e sunulmuştu.¹¹⁴

3. Ders Nâzırı'nın Girişimleri ve İcraatları

3.1. Yaver Atanması Meselesi: Esad Paşa göreve atandıktan sonra şehzadelerin eğitim-öğretimi noktasında öncelikle yaverlik meselesini ele aldı. Belirli bir yaşa gelen şehzadelere askeri sınıftan bir yaver tayin edilmekteydi. Yaver, neredeyse bütün gün

¹¹² BAO, İ.DUİT, 7/46, Lef:2. 24 Receb 1340/23 Mart 1338; BAO, İ.DUİT, 7/46, Lef:1. 25 Receb 1340/25 Mart 1338.

¹¹³ Kurtcephe-Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, s.60. Paşa'nın Mirat-ı Mekteb-i Harbiye adında bir de eseri mevcuttu.

¹¹⁴ BAO, İ.DUİT, 5/52, Lef:2, 10 Nisan 1338/1922; BAO, İ.DUİT, 5/52, Lef:2, 11 Nisan 1338/1922.

şehzade ile birlikte bulunmakta bilhassa okula gidip gelmelerinde ve derslerinin yapılmasında birinci derecede yardımcı olmaktadır. Esad Paşa yaverlerin ilim ve fazilet sahibi, güzel ahlaklı, yaşları ilerlemiş ümera ve zabitanadan olması gerektiğini düşünmekteydi. Çünkü onların “vaz’ ve tavırlarıyla ve efendilere zihinlerini yormadan verecekleri malumât-ı mütenevvia ile hem mürebbî-i hakiki hem de musâhib-i fennî olabilecek zevattan olması...” gerekiyordu. Bunun için şehzadelerin maiyetinde bulunan bu yaverlerin “müddetleri münkazi oldukça” yerlerine yenilerinin atanması gerektiğini belirtmişti. Yeni yaverlerde aranan yukarıdaki hususiyetlerin yanında özellikle askeri okullarda bilfiil muallimlik yapmış olanlar aranmaktaydı. Bu şahıslar muvazzaf veya emekli olabilirdi. Bu muallimlerin bulunması için Encümen-i Âli, Harbiye Nezareti nezdinde girişimde bulunulması için karar almış, karar Mehmed Vahdeddin imzasıyla Sadaret’e iletilmişti.¹¹⁵

3.2. Okul (Mekteb-i İdâdî) Açma Teşebbüsü: Kararname gereği bir mektebin açılması için yapılan girişimler 1922 yazında hızlandı. Ders Nâzırı Esad Paşa okulun açılması için gerekli olan alet, edevat ve mefruşat miktar ve masraflarına dair hazırlıklar yaptı. Yapılan hazırlıklara bakılırsa bir bina inşası değil de mevcut bir binanın okul olarak donatılmasının hedeflendiği ve bu çerçevede tahta, sıra, masa, dolap gibi araç-gerecin teminine çalışıldığı anlaşılmaktadır. Öğretmenler ile görev yapacak diğer personelin tahsisatı belirlendi. Bununla ilgili gerekli girişimler yapıldı. Ancak saltanatın kaldırılmasına 20 gün kala yapılan Meclis-i Vükelâ toplantısı kararlarına bakılırsa okulun hâlâ faaliyete geçmediği, ödenek temininde çeşitli sıkıntıların yaşandığı anlaşılmaktadır.¹¹⁶

Bina ve ders araç gereci teminine dair teşebbüsten sonra Esad Paşa, şehzadelerin talim ve terbiyesi için açılacak olan Mekteb-i İdâdî’de görev yapacak öğretmenlere ayrılacak tahsisat ile okula alınacak alet ve edevat için bir çalışma yaparak bu çalışmayı Encümen’e sunmuştu. Bu bağlamda personel ve diğer giderler için ayrılacak tahsisat miktarı belirlendi. Paşanın talepleri doğrultusunda gerekenlerin yapılması için Sultan Vahdeddin ilgili yerlere emirlerin verilmesini istedi.¹¹⁷

Şehzâdegân Hazerâtı Ders Nâzırı antetli evrak üzerindeki çizelgede bulunan taleplere göre okulda istihdam edilmesi düşünülen öğretmen sayısı ve branşları da belirlenmişti. (Tablo-1).

Tablo:1 1922-1923 eğitim öğretim yılında şehzadelerin eğitim ve öğretimi için açılacak olan Mekteb-i İdâdî’de görev yapacak olan öğretmenler, öğretmen sayıları ve aylık tahsisatları

Öğretmenlerin Branşları	Öğretmen Sayısı	Aylık Tahsisat (Kırs)
Kuran-ı Kerim	1	500
Ulum-ı Diniye	1	500
Türkçe	1	1.500

¹¹⁵ BAO, İ.DUİT, 2/64. Lef:1, 24 Temmuz 1338/1922; BAO, İ.DUİT, 2/64. Lef:2, 29 Temmuz 1338/1922; BAO, İ.DUİT, 2/64. Lef:3, 31 Temmuz 1338/1922.

¹¹⁶ BOA, MV, 224/132, 11 Teşrinievvel 1338/11 Ekim 1922.

¹¹⁷ BAO, İ.DUİT, 2/65, Lef:1, 23 Ağustos 1338/1922; BAO, İ.DUİT, 2/66, 26 Ağustos 1338/1922.

Arabî	1	1.500
Farisi	1	500
Elsine-i Ecnebiye	2	3.000
Riyaziye ve Kozmografya	1	1.500
Tarih	1	750
Coğrafya	1	500
Felsefe ve Terbiye-i Ahlakiye	1	500
Mevâlid	1	500
Kimya	1	500
Hikmet ve Malumat-ı Fenniye	1	500
Hüsn-ü Hatt	1	500
Resim	1	1.000
Musikî	1	750
Toplam	18	14.500

Kaynak: BAO, İ.DUİT, 2/65, Lef:1, 23 Ağustos 1338/1922; BAO, İ.DUİT, 2/66, 26 Ağustos 1338/1922.

Çizelgedeki “Tahsisât-ı Şehriye” kısmına “maaşât-ı asliyeye tahsisât-ı munzamada ilave olunacaktır” notu düşülmüştü. Buradan anlaşıldığına göre İdâdî’ye atanan öğretmenlere maaşın dışında ekstradan para ödenecekti.

Çizelge öğretmenlere ayrılan tahsisat ile sayılarının yanında İdâdî’nin müfredatı hakkında da dolaylı da olsa bilgi vermektedir. Mevcut belgelerden derslerin haftalık veya yıllık dağılımını öğrenmek mümkün değil ama bazı hususlar dikkat çekmektedir. Öncelikle ortaöğretime devam eden öğrencilerden beklenen ne olduğuna ve nasıl bir insan tipi oluşturulmaya çalışıldığına dair ipuçlarına ulaşmak mümkündür. Din dersleri merkezde yer almakla birlikte sayısal anlamda çok fazla yer işgal etmemekteydi. Kararnamede öğretilecek yabancı dillerle ilgili bahiste Arapça ve yabancı dillerden birinin esaslı bir surette öğretileceği belirtilmekteyse de çizelge göz önüne alındığında Arapçanın dışında Farsça ile en az bir tane daha yabancı dilin öğretilmesinin hedeflendiği anlaşılmaktadır. 1913 tarihli Nizamnameyle karşılaştırıldığında okutulması hedeflenen dil sayısının arttığı görülmektedir. Zira söz konusu Nizamname’de Arapçanın yanında bir dilin daha öğretileceği belirtilmekte ve dilin öğrenilme derecesinin ne olacağına da değinilmekteydi.¹¹⁸ Nizamnameyi düzenleyenler Türkçe ve Arapçayı mükemmel derecede öğrendikten sonra diğer bir dili bilmenin asgari şartı ve göstergesinin o dili okuyup yazabilmek olduğunu düşünmüşlerdi. Kararnamede ise dil bilmenin derecesi sadece “esaslı bir sûrette” ifadesiyle açıklanmıştı.

II. Abdülhamid zamanındaki “Şehzâdegân Mektebi”nde okutulan yabancı diller ise Arapça, Farsça ve Fransızcadı.¹¹⁹ Fransızcanın yabancı dil olarak okutulması II. Abdülhamid’ten sonra da devam etti. Kararnamede bahsi geçen yabancı dil de büyük ihtimalle yine Fransızcadı. Çünkü bilindiği üzere Osmanlı son dönemi ile

¹¹⁸ Nizamnamenin 16. maddesinde öğretilecek diller şu şekilde belirtilmişti: “Şehzâdegân Türkçe ile Arapça’yı sûret-i mükemmelde tahsil ettikten maada Hanedan Umurunun Rü’yetine Mahsus Meclis’in tespit edeceği ecnebî lisandan birini okuyup yazmağı dahi öğrenecektir.” BOA, İ.DUİT, 2/51. 3 Teşrinisani 1329/16 Kasım 1913.

¹¹⁹ Kırpık, “Şehzade Eğitimini Çağdaştırma Teşebbüsleri”, s.588-590.

Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet okullarında yabancı dil olarak yaygın bir şekilde Fransızca okutulmaktaydı.

Esad Paşa'nın hazırladığı çizelgedeki bir öğretmen daha sonra listeden çıkartılmıştı. 11 Ekim 1922 tarihli Meclis-i Vükelâ zabtına göre herhangi bir gerekçe belirtilmeksizin söz konusu cetvelde yazılı derslerden sadece “musikî muallimine” ait aylık 750 kuruşluk tahsisat lağvedilmişti.¹²⁰

Derslerin bütünü dikkate alındığında XIX. yüzyılın sonlarından beri şehzadelere öğretilen derslerde ve onlara yönelik zihniyet oluşturma politikasında esaslı bir değişimin olmadığı görülmektedir. II. Abdülhamid döneminde şehzadelerin aldığı derslerle Kararnamedekiler kıyaslandığında bu durum açıkça görülmektedir. (Tablo-2).

Tablo-2 II. Abdülhamid dönemindeki Şehzadegân Mektebi ile açılması planlanan Mekteb-i İdâdî müfredatlarının mukayesesi

1893'te İdadi Düzeyinde (15-16 yaşlarındaki) Şehzadelerin Okuduğu Dersler	1922-1923 Eğitim Öğretim Yılında Şehzadelerin Eğitim ve Öğretimi için açılacak olan Mekteb-i İdâdî'de Okutulması Planlanan Dersler
Kuran-ı Kerim İlm-i Hâl İmlâ Tarih-i İslam Hesab Tâlim-i Fârisî Coğrafya Fransızca İmlâ-yı Osmanî Dürr-i Yekta Hesab-ı Mükemmel	Kuran-ı Kerim Ulûm-ı Dîniye Türkçe Arabî Fârisî Elsine-i Ecnebiye Riyaziye ve Kozmografya Tarih Coğrafya Felsefe ve Terbiye-i Ahlakiye Mevâlid Kimya Hikmet ve Malumat-ı Fenniye Hüsn-ü Hatt Resim

Kaynaklar: BAO, İ.DUİT, 2/65, Lef:2, 23 Ağustos 1338/1922; Kırpık, “Şehzade Eğitimini Çağdaştırma Teşebbüsleri”, s.588-590.

¹²⁰ BOA, MV, 224/132, 11 Teşrin-i evvel 1338/11 Ekim 1922.

Mekteb-i İdâdî müfredatı dikkate alındığında yetiştirilmesi hedeflenen insan tipi olarak II. Abdülhamid dönemiyle fazla bir farklılığın olmadığı ortadadır. Bununla birlikte dersler çeşitlenmiş yeni dersler konulmuştu. Yeni olarak değerlendirilebilecek dersler Riyaziye ve Kozmografya, Felsefe ve Terbiye-i Ahlakiye, Mevâlid, Kimya, Hikmet ve Malumat-ı Fenniye idi. Bu derslerin daha çok tabii bilimleri anlamaya yönelik olduğu görülmektedir.

İdâdî düzeyindeki dersler dikkate alındığında II. Abdülhamid dönemiyle benzerliklerin bir hayli fazla olduğu söylenebilir de oluşturulmaya çalışılan yeni eğitim sistemi ile eskisinin esaslı farklılıklar içerdiği gözden kaçmamaktadır. Şehzadelere yönelik yeni eğitim planının II. Abdülhamid dönemindekinden en temel farkı askerî eğitim hususundaydı. Eskisinde ilköğretimden yükseköğretime kadar genel müfredatta askerî bir eğitimin hedeflenmezken tatbikat sahasına konmaya çalışılan yeni sistemin en önemli ayaklarından biri yukarıda da değinildiği üzere askerî eğitimdi. Hem de uygulamalı bir askerî eğitim söz konusuydu.

Kararname hükümleri saltanatın kaldırılması ve devletin fiilen sona ermesi nedeniyle uygulanamadı. Şehzadeler 1922'den sonraki dönemde ya özel ders almaya devam ettiler ya da Mekteb-i Harbiye gibi örgün eğitim kurumlarına gittiler. Mekteb-i Harbiye'nin 1922'de lağvedilmesi nedeniyle¹²¹ burada okuyan şehzadeler boşta kaldılar. Bir süre sonra şehzadelerin yaverleri görevden alındı, rütbeleri söküldü ve genç yaşta emekliye sevk edildiler.¹²²

Sonuç

Şehzade eğitimi açısından II. Meşrutiyet dönemi önceki dönemden birçok açıdan farklılık gösterdi. Öğrenciler daha farklı okullara gitmeye başladılar. Sadece padişahın çocukları değil, bütün şehzadelerin eğitim alması önemsendi. Öğrenciler sivil ve askerî okullara gidebilmekteydiler. Hanedan üyelerinin sosyal hayatlarındaki değişim eğitime de yansdı. Yeni dönemde üyeler nasıl topluma karıştırsa çocukluk ve gençlik çağındaki şehzadeler de okudukları okullarda toplumun diğer sınıflarıyla karışıp kaynaştılar. Saltanat veliahdının şehzadelerin kendilerine mahsus bir okulda okumalarına karşı çıkması bu konuda hanedanda meydana gelen zihniyet değişiminin önemli bir göstergesiydi.

Eğitimin kalitesini artırma arayışları şehzadelerden bazılarının yurt dışında eğitim alması fikrini doğurdu. Bu bağlamda en az 8 şehzade yurt dışında askerî eğitim aldı.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki dönemde şehzadelerin aldığı eğitimin daha çok askerî karakterli olduğu söylenebilir. Askerî eğitimle doğrudan alakalı bir başka husus da alınan eğitimin uygulamaya dönüştürülmesi ve bu sayede yaparak yaşayarak ve hayat boyu öğrenme ilkesinin benimsenmesiydi. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren orduda komutan olamayan şehzadeler fiilen orduya dâhil oldular, çeşitli cephelerde savaştılar ve sorumluluk aldılar. İmparatorluğun sonuna doğru şehzadelerin, II. Meşrutiyet öncesiyle ve bilhassa Kafes Usulünün uygulanmasından XIX. yüzyılın

¹²¹ Mekteb-i Harbiye, Mondros Mütarekesinin akabinde İtilaf Devletleri'nin baskısı nedeniyle kapanmış ve öğrencilerinin büyük bir kısmı Anadolu'ya geçmişti. Bu öğrenciler Ankara'da subay yetiştirmek amacıyla oluşturulan Abdinpaşa Talimğâhına katıldılar. Bu Talimğâh bir süre sonra Harp Okulu'na dönüştürüldü. Okul, 17 Eylül 1923'te yeniden İstanbul'da hizmet vermeye başladı. Kurtcephe-Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, s. 68-75.

¹²² Ali Vâsıt Efendi, *Bir Şehzade'nin Hatıratı*, s. 121-122.

ortalarına kadarki dönemle kıyaslandığında daha iyi yetiştirildikleri bir gerçektir. Doğu ve batı dillerinden en az birini bilen, doğu ve batı arasındaki farkları anlayabilmiş, devlet yönetimi ve özellikle de ordu ve askerlik hakkında donanıma sahip padişah adayları yetişmekteydi. Saray ve köşklere mahkûm olmayan, sosyal hayatı, toplumu, insanları yakından tanıyan yalnız kendi insanını değil, başka toplumları da yakından gözlemlene şansına sahip yeni padişah adaylarının varlığı söz konusuydu. Fakat veraset sistemi gereği saltanatın kaldırılmasından önce iyi yetişmiş şehzadelerin tahta geçmesi mümkün olamadı.

Yaşanan büyük değişime rağmen süreklilik arz eden hususlar da vardı. Eğitimin özel ders olarak sürdürülmesi, evde ya da okulda alınan eğitimde dini konuların temel teşkil etmesi, ölçme ve değerlendirme usulleri gibi konularda gelenek devam ettirilmekteydi.

Şehzade eğitimi konusunda esaslı bir değişiklik yapma düşüncesinin hayata geçirilmesine fırsat kalmadı. Önce saltanatın kaldırılması ve ardından sürgün kararı şehzadelerin daha iyi eğitim alma hayallerini tamamen sona erdirdi. Padişah olabileceği umidiyle daha kaliteli eğitim için çalışan şehzadeler şimdi hayatta kalma mücadelesi veriyorlardı. Sürgündeki şehzadelerden kaliteli bir eğitim alarak hayata tutunanların sayısı çok az oldu. Çoğunluğu ise türlü ve sıkıntılı maceralar yaşayarak hayata veda ettiler.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi),

Cevdet-Saray

DH.MTV (*Dâbîliye Mütenevvia*)

DH. EUM. SSM (*Dâbîliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyr ü Sefer Kalemi*),

DH.ŞFR (*Dâbîliye-Şifre Kalemi*)

HAT (*Hatt-ı Hümayun*)

HSD. AFT (*Satın alınan Evrak-Ali Fuat Türkgeldi Evrakı*)

İ.MBH (*İradeler-Mabeyn-i Hümayun*)

İ.TAL (*İrade-Taltifat*)

İ. ML (*İrade Maliye*)

İrade Dâbîliye

İ.DUİT (*Dosya Usulü İradeler*)

MF. MKT (*Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi*)

Y. PRK. AZJ (*Yıldız Perkaende Evrakı-Arzuhal ve Jurnaller*)

Hanedan Defteri, No:2.

2. Diğer Kaynaklar

Abdullah Cevdet, “Şehzade Mecid Efendi Hazretleriyle Mülâkât,” *İctihad*, 7 Mart 1329, 57, s.1257.

Abdullah Cevdet, “Veliahd-ı Saltanat-ı Seniyye-i Osmaniye Devletlû Necabetlû Yusuf İzzeddin Efendi Hazretleriyle Mülakat”, *İşbad (İctihad)*, 12 Eylül 1329, s.1755-1759.

- Ali Said, *Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, Hazırlayan: Ahmet Nezihi Galitekin, İstanbul, 1994.
- Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'aniüvis Ahmed Lûtfî Efendi Taribi*, IV-V, İstanbul, 1999.
- Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtrâtı Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İştiklerim*, Hazırlayan: Osman Selahaddin Osmanoğlu, İstanbul, 2005.
- Aşıroğlu, O. Gazi (Yayına Hazırlayan), *Enver Paşa'nın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları Acı Zamanlar*, İstanbul, Tarihsiz, s. 24.
- Bardakçı, Murat, *Şabbaba*, İstanbul, 2002.
- Bardakçı, Murat, *Hürriyet*, 16 Ocak 2006.
- Enginün, İnci (Hazırlayan), *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, İstanbul, 1994.
- Engin, Vahdettin, *Mekteb-i Sultanî*, İstanbul, 2003.
- Ergin, Osman, *Türk Marif Taribi*, III, İstanbul, 1977.
- Ergün, Mustafa, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara, 1996.
- Eroğlu, Haldun, *Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumu*, Ankara, 2004.
- Hanioglu, M. Şükrü, "Batılılaşma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, V, İstanbul, 1992.
- <http://www-gewi.uni-graz.at/edu/schul/voseel.doc>
- İnan, Arı (Yayına Hazırlayan), *Enver Paşa'nın Özel Mektupları*, Ankara, 1997.
- Kırpık, Cevdet "Şehzade Eğitimi Çağdaştırma Teşebbüsleri", *Belleten*, sayı:261, Ağustos 2007, s. 575-612
- Kırpık, Cevdet, "Hanedan-ı Saltanat Nizamnamesi ve Uygulanması", *Belleten*, sayı: 269, Nisan 2010 s.181-229.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi*, Ankara, 1991.
- Kurtcephe, İsmail- Balcıoğlu, Mustafa, *Kara Harp Okulu Taribi*, Ankara, 1991.
- Kutay, Cemal, *Avrupa'da Sultan Aziz*, İstanbul, 1970.
- Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Abdülhamid*, İstanbul, 1986.
- Örik, Nahid Sırrı, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İstanbul, 2006.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul, 1983.
- Pazan, İbrahim, *Son Saraylı*, İstanbul, 2009.
- Saz, Leyla Hanım, *Anlar 19. Yüzyılda Saray Haremi*, Çeviren: Şen Sahir Silan, İstanbul, 2000.
- Simavi, Lütfî, *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim Sultan Mehmed Reşad Hanın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim*, İstanbul, 2004.
- Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul, 2007,
- Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, *Siyasi Hatıralarım*, Hazırlayan: Selim Kutsan, İstanbul, 1990, s. 101.
- Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid*, İstanbul, 1999.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, IV, Ankara, 1974.
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İştiklerim*, Ankara, 1987.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1988.
- Uşaklıgil, Halit Ziya, *Saray ve Ötesi*, İstanbul, 1965.
- Ünüvar, Safiye, *Saray Hatıralarım*, İstanbul, 1964.